

Plakboek nr. 5

Advertenties en krantenstukjes map
vanaf ongeveer 1930.

Deel 3.

Inhoud.

- Friesland verliest grondgebied aan Drenthe.
- Het Fries museum.
- Grafheuvels uit de Bronstijd.
- Tusschen Flie en Lauwers.
- De prae historie van de mens.
- Uit verre tijden.
- Enkele afbeeldingen en foto's.

Hoe Friesland een stuk van zijn grondgebied aan Drente verloor.

De openstelling van de nieuwe afdeling van het Friesch Museum, uitsluitend betrekking hebbende op de zand- en veenstreken van ons gewest, wijst op een groeiende belangstelling voor het cultuurleven van deze, vaak zoo veronachtzaamde gedeelten van onze provincie.

Ten onrechte veronachtzaamd! 't Is juist hier, dat men vraagstukken op velerlei gebied tot aan hun oorsprong kan bestudeeren, waardoor men juist een inzicht kan krijgen in onopgeloste vragen elders.

Zoo is b.v. een merkwaardig, voor den geschiedvorscher een zeer gewichtig feit, dat men juist in den Zuid-Oosthoek van Friesland op talrijke punten kan nagaan, hoe de grenzen tusschen de verschillende provinciën, doch ook tusschen de grietenijen en dorpen bepaald zijn.

Als wij het register der Resolutiën en Placaten van hun Edelmogenden Heeren Staaten van Friesland openslaan, dan vinden wij in den klapper onder het woord limytscheiding, d.w.z. grensscheiding, talrijke gevallen, vooral meeningsverschillen tusschen Friesland eenerzijds en Groningen en Drente anderzijds. Wij vinden o.a. het volgende opgeteekend:

„De heeren S. van Goslinga en H. de Blau, gecomitteerd (afgevaardigd) om met de heeren van Stad en Lande (Groningen), het landschap Drente en de Grietenije Opsterland te helpen reguleeren de differenten (verschillen) over de Limytscheiding, den 15en Oct. 1720.

Deselve Heeren bij Resolutie (besluit van de Staten) verzocht om hoe eer hoe beter de nadere last aan hun bij Resolutie van den 15en October 1720 gedefereerd (overgelaten) te volvoeren den 26en Juni 1729”.

Het was de beëindiging van een grensgeschil in April 1727 aanhangig gemaakt, en waarbij de Friesche gemeenten Opsterland en Ooststellingwerf een complex hoogevenen onder Een aan Drente moesten aïstaan.

Hoe komt het, dat eerst in 1729 de grens tusschen Drenthe en Friesland nauwkeurig bepaald werd?

In den oorspronkelijken staat waren de hoogevenen drassig en daarom veelal onbegeaanbaar. Hun ligging werd daarom ook tot verdediging van het land benut. De tusschen de venen gelegen zandruggen, welke toen de eigenlijke toegangswegen tot de provincie waren, werden met schansen en forten bebouwd.

Tegen het buitenland had men b.v. de Bellingwolder Schans, Bourtanger Forteres, Valterschans en de vesting Coevorden.

Op Friesch gebied werden aangelegd, de later verdwenen, Breebergschans tusschen Duurswoude en Donkerbroek, de Friesche-paalster Schans en de Zwartendijkster Schans, welke thans nog onder Een op Drentsch grondgebied ligt.

Bij de veenkoloniale ontwikkeling, toen de hoogevenen waardevolle bezittingen werden, ontstonden voortdurend conflicten tusschen de autoriteiten over de juiste begrenzing.

Bij een van die conflicten, hierboven beschreven, kwam een waardevol historisch grondbezit, w. o. ook de Zwartendijkster Schans, in Drentsche handen.

Grafheuvels uit den Bronstijd.

Een paar jaar geleden werd in de gemeente Ooststellingwerf in den z.g. „Galgeberg“ de eerste grafheuvel uit den steentijd in Friesland ontdekt, deze ontdekking werd gevolgd door die van een drietal onder Oosterwolde, dicht bij het klokhuis van Langedijke. Is het tot dusverre ontdekte aantal graven uit dat tijdperk gering, men moet in acht nemen, dat in den loop der tijden door het in cultuur nemen der hooge gronden er een groot aantal verwoest zullen zijn. Dit zeggen ons ook de vrij talrijke vondsten van steenen wapens in die gemeente. Onder deze zal wel eens een door den oorspronkelijken eigenaar verloren exemplaar zijn, maar het grootste deel zal wel afkomstig zijn van of door menschenhand of door de natuur — door verstuiving — verwoeste graven uit den steentijd.

Zóó beschouwd, kunnen we wel aannemen, dat de oostelijke helft der gemeente Ooststellingwerf in den steentijd (d. i. hier jong-steenen tijdperk) vrij algemeen bewoond is geweest. Ook zijn in dat deel der gemeente bekend urnenveldjes uit den tijd om Christus' geboorte of sporen van bewoning uit den Karolingischen tijd.

Een hiaat in de lijn der historie van Ooststellingwerf vormde nog eenigszins de bronstijd, d. i. de tijd, die ligt tusschen den steentijd en de periode der urnenvelden. Het is ongeveer het tijdperk van 1800 tot 500 voor Christus. Het Friesch Museum bevat uit die periode van deze gemeente slechts een bronzen zwaard, gevonden bij de kanalisatie van de Tjonger en een bronzen beitel, gevonden op het „Zandt“ te Donkerbroek. Dat is alles.

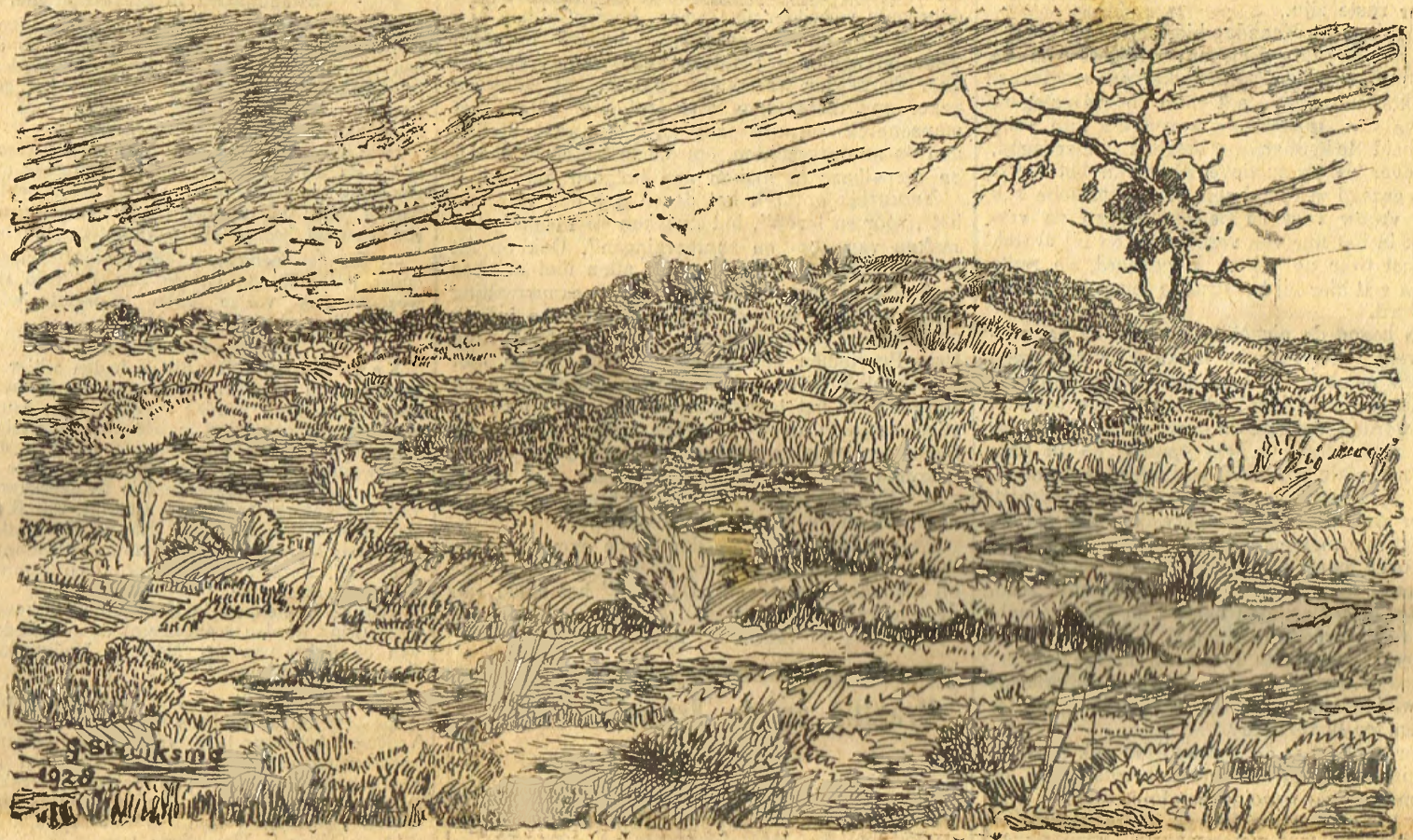
Nu behoef dat echter nog geenszins te wijzen op een achteruitgang in de bevolking in dat tijd-

het tijdelijke met het eeuwige had verwisseld, werd met spoed aan den grafbouw begonnen. De grond werd afgevlakt tot op het zuivere gele zand en een kuil werd gegraven. Soms werd het lijk daarin neergelegd zóó op de aarde, soms in een kring van keien, soms in een kist, bestaande uit de helft van een uitgeholden boomstam met als

slechts bij enkele punten twijfelachtig hoe de kleeding gedragen werd.

Op het hoofd werd een fijn en kunstvol bewerk haarnet, met snoeren voor het vastbinden, gedragen. Het lange hoofdhaar der vrouw vond men deels in het net, deels gestoken op een sierlijke boornen kam; het werd waarschijnlijk door de

ing het maaiveld raakte en zal pl. m. 50 meter lang zijn geweest. Voor het geheel zijn ruim 200 van de zware palen noodig geweest en ongeveer 50 van de lichtere. De palen vormden een ondoordringbaren kring; een toegang tot den havel was er niet in uitgepaard. De planting der palen was aldus

Grafheuvel uit den Bronstijd in het Knollerveld onder Oosterwolde.

Naar een penteekening van G. Struiksma (cliché van „de Ooststellingwerf“).

vak. Het Noorden van ons land is zeer arm geweest aan brons. Ook op de hooge gronden van Drenthe zijn bronsvondsten vrij zeldzaam. De bronzen voorwerpen zijn in het algemeen geïmporteerd, slechts een enkele gietvorm, zooals die van Havelte in het Asser Museum, wijst op vervaardiging ter plaatse. Zij zullen intusschen voor de afgelegen en arme bevolking onzer hooge heiden als een kostbaar en zeldzaam bezit hebben gegolden. Zoo zal naast het brons het gebruik van steenen wapenen hier zeker den geheelen bronstijd door hebben geloopt.

Bovendien zullen, vooral de kleinere bronzen voorwerpen, in den loop der eeuwen in den grond zijn verroest en verteerd. Dit is duidelijk gebleken uit verscheidene half-vergane vondsten uit Drenthe.

Mocht men dus, trots het geringe aantal vondsten uit den bronstijd eenszins concludeeren tot een teruggang in de bewoning van Ooststellingwerf in dien tijd, toch is het voor een gesloten overzicht van groot belang, dat hier thans een drietal grafheuvels uit den bronstijd zijn gevonden en ontgraven. Ook hier geldt weer: hoevele van dergelijke graven zijn in den loop der tijden verwoest, zijn verdwenen zonder eenig spoor na te laten? Want wie kende ze als graven, de heuvels, die veelal niet het minste spoor van eenige bijgave meer bevatten, laat staan eenige aanwijzing van een lijk?

Alleen daar, waar de heide nog ongerept ligt, was kans een dergelijk graf te vinden. En men vond ze daar dan ook nog op de heide, op een paar zandruggen, die het hoogveen achter Fochteloo en Knolle vrijwel Oost-West snijden. In den tijd, dat de heuvels daar opgeworpen werden, een 35 eeuwen geleden, zal de wereld daar er eenigszins anders hebben uitgezien dan thans. Wel zochten de bewoners ook toen de ruggen, die uitstaken boven de omgeving, voor woonplaatsen en begraafplaatsen, doch het veen zal zeker nog slechts aan het begin van zijn vorming zijn geweest. Overal in het rond waren het poelen en plassen waarin de veenvorming steeds doorging, maar waartusschen nog over zandstrooken communicatie mogelijk was. Op de terreinglooingen groeiden welig de bosschen, van welke nog de zware stammen van z.g. kienhout in het veen te vinden zijn. Het geheele landschap bood voor den bewoner zeer zeker een oord, waar hij in zijn dagelijkse behoeften zich kon voorzien.

De hoogste en veiligste ruggen koos men voor de bijzetting der dooden. Ook voor den mensch van toen golden de groote vragen, die nu nog den mensch bezighouden en die hem steeds zullen bezighouden. En leven en dood waren ook voor hem het groote mysterie. Als een lid van den stam — of moeten we voor lid opperhoofd lezen?

deksel de andere helft. Op een dierenhuid werd dan het gekleede lijk gelegd, met als bijgaven zijn wapenen en enkele gebruiksvoorwerpen, de laatste veelal van hout. Na het verrichten der vereischte grafceremoniën — houtskoolsporen spreken veelal van offervuren — werd over het graf een heuvel van zoden opgeworpen, gemiddeld 1½ meter hoog en 15 meter in doorsnee.

Behalve somtijds eenig spoor van de houtkist en de afteekening van het vergane lijk in den bodem, wordt in de bronstijdgraven van ons land weinig gevonden. Enkele malen een bronzen naald, een dolkje, een paar gouden spiraalringen, een snoer barmsteenen kralen, enz.

In Denemarken schijnt de aarde de voorwerpen beter te conserveeren en zijn in bronstijdheuvels zeer goed bewaarde vondsten gedaan. Zelfs heeft men enkele lijken in eiken boomkisten gevonden, van welke de kleeding nog zeer goed was geconserveerd. Professor Sophus Müller beschrijft deze vonden in zijn „Nordische Altertumskunde”. We lezen o. a. in deel I pag. 343 en 344:

„In de Muldbjerg-Sarge lag de man op een dierenhuid; de muts op het hoofd, in zijn onderkleeding, die bijeen werd gehouden door een gordel waaraan een groote houten knop. In zijn rechter arm rustte het zwaard in een goedbewaarde houten scheede. Het zwaard werd zeer zeker aan de linkerzijde gedragen, maar bij de begraving legde men het dikwijls in den arm van den krijger, dan eens rechts, dan eens links. Over de geheele lijkst was de mantel uitgespreid en daarover lag een vierhoekige deksel van circa 7 voet lengte en 4 voet breedte. Men kan aannemen, dat de man begraven is, gelijk hij 's nachts lag te slapen, liggende op een dierenhuid en door een deken bedekt. Hetzelfde beeld bood de Treenhöi. Toen het bovendeel afgenomen werd, zag men boven in de kist resten van een dierenhuid, die als deken uitgespreid was geweest. Daaronder lag de mantel van den man over de geheele kist tot aan de muts, die het hoofd bedekt had. In het midden lag de onderkleeding, aan de linkerzijde het zwaard in een met een vel gevoerde houten scheede en aan het voeteneind stond een ronde doos. Deze bevatte een muts, die blijkbaar als reserve meegegeven was, benevens een scheermesje en een kam, toilethenoodigheden, die in de vondsten uit den bronstijd een groote rol spelen. Bij de voeten lagen een paar stukken wollen weefsel en resten van leder, bestanddeelen van de voetbekleding”.

Dezelfde schrijver, I pag. 270 en 271, zegt van de kleeding der vrouw:

„De vrouwenkleeding kennen we slechts door een enkele vondst uit een eiken lijkst in Borum-Eströi; de vondst is evenwel niet zaakkundig behandeld en niet direct onderzocht, toch is het

kam opgestoken en in het net verzameld.

Een sterke tegenstelling met het haarnet, dat een model is van fraaie en zorgvuldige handenarbeid, is het jak, dat het bovenlichaam der vrouw bedekte. Het is uit het gewone dikke wolweefsel vervaardigd en zonder nauwkeurigheid en netheid geknipt en genaaid. De armen zijn scheef afgesneden en reiken slechts tot de ellebogen, zoodat de onderarm, waaraan gewoonlijk sieraden werden gedragen, ontbloot was.

De kleeding werd verder gecompleteerd door een wijden rok van dezelfde stof. De lengte was 1.15 meter, zoodat men moet aannemen, dat ze tot de voeten reikte. Verder werden 2 gordels gevonden waarvan 1 van kwasten was voorzien en fraai was afgewerkt. Deze werd als versiering om het lichaam geslagen.

In het laatste gedeelte van den bronstijd begon meer en meer de lijkverbranding in zwang te komen. Het lichaam van den doode werd niet meer begraven, doch verbrand, de verkoolden beenderresten werden in een urn verzameld en deze in een heuvel bijgezet. Deze overgang schijnt men in geheel Europa te hebben gehad. Mag men als drijfveer aannemen een steeds diepere gedachte en hoogere voorstelling over het leven hiernamaals?

Intusschen ontwaren wij bij de beschrijving van al die zoo fraaie vondsten weinig of niets over den bouw en de structuur der grafteekenen, de vindplaatsen bij uitnemendheid. In dat opzicht heeft het onderzoek onzer eigen grafheuvels belangrijke nieuwe gezichtspunten geopend. Zoo is ook het onderzoek in Ooststellingwerf, om weer terug te keeren naar onze heuvels op de Fochteloo velden, van groot belang gebleken. De een teekende zich zeer duidelijk als een zuivere bronstijdheuvel; de zodenstructuur was in de doorsnede prachtig te zien. De tweede was een meer „verwordene”; hij dateerde vermoedelijk uit een overgangstijdeperk. Geen van de beide heuvels leverde een bronzen voorwerp op.

De derde heuvel echter, in den uitgang van „De Knol” — die door den heer G. Struiksma door een penteekening is weergegeven — was van een zeer fraai type. Het was een z.g. palissadenheuvel. Om het graf zelf heeft zich, zooals de afteekening in den moederbodem nog aangaf, een dubbele palissadeering van zware palen bevonden, benevens een enkele van lichter paalwerk; de laatste aan den binnenkant van de dubbele rij. Het onderzoek heeft hier dus iets nieuw opgeleverd. Deze drie rijen van palen hebben het graf beschermd. Wellicht heeft er verband bestaan tusschen den palissadenbouw en het grafritueel of geloof van dien tijd. De palenkring bevond zich aan den buitenkant van den heuvel, waar de glooi-

.....
.....
(Ze moeten natuurlijk in de gebogen lijn van een cirkel geplaatst worden gedacht). De doorsnede der zware palen was 25 à 30 c.M., die der lichte ongeveer 10 c.M.

Jammer, zoo besluit „De Ooststellingwerfer” de hier meegedeelde uiteenzetting, dat ook het graf zelf in dezen heuvel weinig opleverde, maar de armoede van vondsten in dergelijke heuvels in ons land is nu eenmaal een te aanvaarden feit. In latere tijden was ook meermalen in den heuvel gegraven en gewroet; o. a. waren er in den lijkverbrandingstijd de verkoolden overblijfselen van een doode bijgezet, de eene maal in een urn, de andere maal blijkbaar zonder eenig hulsel.

Waren de Ooststellingwerfer steentijdheuvels de eerste, die in Friesland gevonden zijn, hetzelfde kan gezegd worden ten aanzien van de bronstijdgrafheuvels.

REGEL PER LET. BEDRAG.

TUSSCHEN FLIE EN LAUWERS.

LXXXII.

SLOOTEN, VII.

Binnenlandsche Twisten. (Vervolg.)

1496 was voor Slooten een zeer bewogen jaar. Bij den aanvang daarvan lagen er een 200 krijgsknechten onder bevel van den Gelderschman Lubbert van Barneveld in bezetting. Zij waren daar sedert 9 December van het voorgaande jaar achtergelaten door hun Saksischen hoofdman Nitterd Fuchs, die met de overige makkers naar den omtrek van Bolsward, en vervolgens den 17 December d.a.v. binnen Sneek was getrokken. Aangezien de Slooter bezetting op ongeregelde wijze soldij ontving, werden door haar van uit het stadje dagelijks strooptochten in den omtrek ondernomen. Dit verdroof den geplaagden plattelanders spoedig, en toen dan ook den 7den Januari opnieuw een rooftocht tegen de Lemmer, Eesterga, Follega, Oosterzee en andere dorpen in de Zevenwouden had plaats gehad, liepen de Zevenwolders te hoop, klepten de klokken, en trokken gezamenlijk op tegen de krijgsbende, waarvan een 50-tal — onder welke hun bevelhebber, en den vaandrig — doodgeslagen werden, en de overigen, met achterlating van het geroofde, hals over kop hun heil binnen Slooten zochten.

Door dit succes aangemoedigd, verbonden al de Zevenwolders zich met elkander, vast besloten, niet te rusten, vóór dat Slooten en daarna Sneek, bestormd en al de vreemde krijgsheden uit Friesland verdreven zouden zijn. Een 8000 strijdbare mannen werd door hen op de been gebracht, welke zich op een drietal plaatsen om Slooten, o. a. te Tjerkgaast en Balk opstelden. Bovendien brachten zij een flink aantal schepen bijeen, geheel gevuld met hooi, op sleden geladen, teneinde daarmede de gracht om het stadje gedeeltelijk te dempen. Tegelijkertijd verzochten zij bij monde van Idsert Jankes, heerschap te Langweer, Barre Rommertsman en Sierk Mirks de 4000 binnen Leeuwarden gelegerde Groningers, hen, overeenkomstig het met dezen aangegaan verbond, voor Slooten te hulp te komen. Die hulp werd den gezanten door de Groningers wel toegezegd, doch achteraf probeerden deze hunne belofte op de lange baan te schuiven: zij verzochten op hun beurt den Leeuwarders, naar Slooten op te trekken, met toezegging hunnerzijds, gedurende de expeditie de stad Leeuwarden te zullen bewaken, een verzoek, waarop de Leeuwarders vanzelfsprekend niet gingen, met dat gevolg, dat de door de Groningers beloofde hulp voor Slooten uitbleef.

Intusschen maakte de bezetting binnen Sneek zich op, hare makkers binnen Slooten te ontzetten. Na zich van geschut — waaronder de beruchte „Sneeker grote busse” — en ander oorlogstuig te hebben voorzien, trok men met 800 krijgsknechten, onder wie de Bolswarder Goslik Jouwina, over ijs naar Woudsend en verder over het toegevroren Slootermeer naar het Galgeveld, een plek even buiten Slooten, waar men zich in slagorde opstelde. Bij het eerste gezicht daarvan verdeelden de Zevenwolders zich in tweeën, waarvan de eene partij Slooten in bedwang trachtte te houden en de andere moedig optrok tegen den vijand, die weldra eenige dooden en vele gewonden telde, en wien aanvankelijk den moed in de schoenen zank. Maar het daarna afgevuurd geschut, waarvan de groote Sneeker bus met hagel geladen was, miste zijn uitwerking niet, en vele Friezen werden daardoor dan ook gedood. Doch de laatsten versagden niet, en probeerden daarop den vijand te omsingelen, doch deze wist zijne slagorde tegen de weliswaar talrijke, doch in ongeregelde troepen strijdende Zevenwolders te be-

waren, waardoor naar alle zijden vele dooden en gewonden onder de laatsten vielen, en deze vijandlijk afdeinsden. Vervolgens trokken de Friezen zonder eenige orde bijeen nabij Slooten, aan den mond van het Slooter meer, ten einde nog een laatste uitval tegen den vijand te doen. In grooten getale begaven ze zich op het ijs in de uitstroaming van het meer, waar echter „die stroom des waeters aldermachtigst liep, ende daeromme dat ys alder kranckste was, waeromme dat ys is gebroocken, ende die Vriesen sint aldaer met groten hoepen verdroncken. — Daer bleuen noch sommige Vriesen staen ende sloegen tot die laeste man toe.”

Aan 's vijands zijde werden slechts acht gedood, doch de grootste helft, waaronder de kapiteins Fuchs en Lanckoen, gewond, terwijl drie man verdroncken. Wat de Zevenwolders betreft: „Men seyde metten eersten, dat daer toe saemen verdroncken ende geslaegen worden vyfthien border Woldtvriesen; maer nae hebben twee priesters wt die Seuen Wolden, die den waarheyt wolden weten, ende syn gereydt duer die Seuenwolden in alle dorpen, ende hebben besonden, datter verdroncken ende geslaegen waeren seuen hondert mannen ende veerthien, waaronder de volgende heerschappen uit de Zevenwouden: Uulke Sikkes van Akkema, Keimpe Tjepkes van Terkaple, Hontje Bottes van Boornzwaag en Ids van Tjerkgaast. En een ander Friesch geschiedschrijver laat hierop volgen: „God wil de zielen troesten! Se stordeden hoer bloet, voer hoer eigen goet te bewaren.”

Dit wapenfeit, — dat geen Friesch schoofkind onbekend moest zijn —, en dat de zuidelijke in één Friesch massagraf

maakte, geschiedde op St. Pontiaansdag, d. i. 18 Januari, 1496.

„Ende hoewel die knechten den slach hadden gewonnen, nochtans hebben sy hem van die victorie (= overwinning) niet beroemt: want sy seluen bekenden ende seyden, hadden die Vriesen niet int ys verdroncken, sy hadden altesaemen geslaegen worden.”

Intusschen geraakte Friesland eerst in het voorjaar van de Saksische troepen verlost. 1496, „op St. Johannes dach ante portam Latinam (6 Mei), toegen die knechten van Sneek duer Slooten, ende voort wten lande.”

Maar nauwelijks waren deze vertrokken, of de stad versterkte zich, en reeds den volgenden dag trokken 200 Groningers Slooten binnen, waar het huis van Watse Harinxma terstond door een aantal krijgsknechten onder Koert Oolgers, van Bremen, bezet werd. Intusschen begaven de Sneekers „met huer omlanden” zich eveneens naar Slooten, en sloegen het beleg voor Harinxma-huis, waar Oolgers als kastelein zijn intrek genomen had. (1).

„Coort van Bremen siende, dat die Vriesen machtich voor dat huys quaemen, worde hy beanxct, ende griff dat huys op, by alsulcke conditie (voorwaarde), dat hy met zyn volck, die hy hem opt huys waeren, solden afgaen, met huer guedt, ende vaeren nae Groningen, onbeschaedigt in lyff ende guedt.

gang van het Slootermeer tot Soe tooch Coort van Bremen, Groningers castellein, met zyn volck, van Sloeten nae Groningen, ende Watye Harinxma quam weder op zyn huys”.

De Sneekers „met huer vrunden” trokken daarop naar Takezijl, waar zij de daar nog vertoevende Groningers verjoegen, zooals we reeds vroeger vermeldden.

In de Saksische beroerten

was Slooten de Geldersche partij toegedaan.

In 1517 zag de hertog van Gelre zich genoodzaakt, een bestand te sluiten met Karel van Bourgondië, waardoor in plaats van Floris van Egmond, Willem van Rogendorf, Bourgondisch Stadhouder van Friesland werd. Afschriften van genoemd bestand werden daarop door boden aan gereëring en steden in Friesland aangeboden, doch in de Geldersch-gezinde steden werden zij niet malsch onthaald. Zoo liet de hopman Reemstik te Slooten den bode heimelijk 's nachts in een zak steken en verdrinken. (2)

Langzamerhand won echter de macht van Keizer Karel meer en meer veld, zoodat ook de Geldersch-gezinde steden ten slotte hem huldigden. Het laatste bolwerk der Gelderschen, Slooten, gaf zich eerst na een krachtig

beleg in 1523

over. In den herfst van dat jaar lagen binnen de stad Doctor Hubert, kanselier van den Stadhouder, „Greate Wierd”, na den dood van „Greate Pier” overste van de seinschepen, evenals Sikke Knitthaan, een Bolswarder, Sierk Donia, heerschap, benevens de Bolswarder heerschappen Rienk en Keimpe Jongema, en verder een vijftal seinschepen met hare bemanning, met meerdere Geldersche krijgsknechten en ballingen uit Sneek. Even vóór dat de stad werd ingesloten, had zich daaruit verwijderd Christoffel, graaf van Meurs, onder voorwendsel, dat hij zich tot den hertog van Gelre zou begeven, ten einde deze versterking te vragen; in werkelijkheid voegde hij zich bij de Geldersche bezetting binnen Steenwijk.

Met 1500 tijdelijk in dienst genomen krijgsknechten, waaraan de derde man, in Westergo opgeroepen, alsmede een aantal seinschepen, was toegevoegd, werd door Heer Jan van Wassenaar en den Stadhouder George, Schenck van Toutenburg, het beleg tegen Slooten, te land en te water ondernomen.

Bij schrijven van 28 Augustus 1523 was door beide laatsten tot dat doel aan de Keizerlijke Raden in Holland toezending verzocht van 100 tonnen buskruit.

Door de belegeraars werd geschoten „soe wel van dye schepen als vant lant, met scherpe metsen, cartouwen, nodslangen ende mortiren of tuimelaers, nacht ende dach sonder ophouden, datmen tgeschut mochten hoeren toe Zutphen ende Aernem (= Arnhem) in Gelderland ende tot Amsterdam in Holland. Sy scooten eerst in stukken dye wintmollen, daernae dye rosmolen, binnen Sloeten, alsoe dat sy geen meel inden stadt hadden, dan sy met mostermollens³⁾ maelden ende daer maecten sy koeken aff, dye sye braeden opten roester. Oeck hadden sy int einde breeck fleys ende byer ende boewen al bussen cruyt, alsoe datse geen storm dorsten verwachten”.

Intusschen moesten de belegeraars de hoofman Douwe Hoites met de Woudlieden en een vendel krijgsknechten afzenden tegen de Gelderschen binnen Steenwijk, die van daar uit telkens strooptochten tegen de Stellingwerwers ondernamen. Tot overmaat van ramp werden verder „dye Eedelen heeren van Wassenaar ende dye Stadtholder beyde geschoeten op een tyt inder nacht: Wassenaar doer den arm, ende den Stathouder inden syde int lyf. Omtrent de noodlottige verwonding van den eerste vonden wij in de papieren van het Sminia-archief de volgende

sage

opgeteekend: In de schemering bezig zijnde met de ronde te doen, zag hij het spooksel eener vrouw van meer dan gewone grootte, en ijselijk van wezen, voor hem stil staan, hem aansprekende met deze woorden: „Waarheen, gij kind des doods! wat hebt gij in en met Friesland te maken? Hier, en nergens anders zult gij omkomen.”

Ondanks hunne verwondingen bleven van Wassenaar en van Toutenburg „beyde int felt voer Sloeten leggen”. Intusschen werd de toestand der belegerden met den dag critiëker: aan alles kreeg men meer en meer gebrek, en „dye daer binnen waren hadden nachts noch dachs rusten vant geschut”. Den 2den November wenschte men te capituleeren tegen overgave van de seinschepen, het geschut en de krijgsgevangenen binnen Slooten. Doch hier hadden de belegeraars geen ooren naar; deze eischten van allen onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan den keizer; wie daar niet mee instemde, moest Friesland verlaten. Verder was het verboden zich te Steenwijk of de Lemmer te vestigen. Op deze voor-

waarden gaf de bezetting van Slooten zich den 8 November, na een beleg van 8 weken en 5 dagen over, en deden hare burgers „hulde ende eed” aan den keizer. Even daarna capituleerde ook de Geldersche bezetting van het blokhuis te Lemmer, en daarmee was voorgeeënd een eind gemaakt aan de macht der Gelderschen, die op 14 dagen na gedurende negen jaren Friesland verontrust hadden.

De kanselier Dr. Hubert en „Greate Wierd”, die tegen de bepelingen van het verdrag in, zich naar Steenwijk trachtten te begeven, werden heimelijk opgelicht en naar Leeuwarden gevoerd; de laatste werd den 23 November voor de Kanselierij „opt ordoyes” het hoofd afgeslagen en vervolgens bij de gerechtsplaats aan de Harlinger Vaart op 't rad gezet; de eerste behield het leven „want hy Priester was”, doch werd ten slotte te Rupelmonde in Vlaanderen „voor eeuwig” gevangen gezet.

Den 4 December overleed te Leeuwarden aan zijne voor Slooten bekomen verwonding Jan van Wassenaar, over wiens dood „all Vrieslant droevich was” wegens diens belangeloos redden van „'t lant van Vrieslant wt dye Geldersche handen”. „waerower hy syn lyf ende leewen heeft gelaeten”. Zeventien dagen later werd zijn stoffelijk overschot plechtstatig overgebracht naar 's Gravenhage, waar hij bij zijne ouders in het Dominicaner klooster begraven werd.

A.

W.

De praehistorie van den mensch.

I.

Er is wellicht in onzen modernen tijd geen wetenschap te noemen, die zich in de laatste decennia zoo geconcentreerd heeft in de onvergankelijke weelde der belangstelling, als juist de praehistorie van den mensch! En waarom?

Boven: de Kaak van Heidelberg (kinloos!)
Onder: Recente Kaak.
(Naar v. d. Broek).

Gerestaureerde Neanderthaler.
(Naar Mac. Gregor).

Wel, omdat juist de praehistorie van den mensch ook binnen haar ontwikkelingsmogelijkheden de oplossing van de vraag aller vragen,

d. i. de herkomst van den mensch in den aller-ruimsten zin des woords, mede ten deel stelt.

Het spreekt natuurlijk vanzelf, dat ik in een beperkt courantenartikel over dit enorme onderwerp niet meer kan neerschrijven, dan noodig is voor een systematisch overzicht, dat op zichzelf meer dan voldoende is om den weetgierigen lezer een mozaïsch beeld te geven van hetgeen op het gebied der menscheit geschied is, voor de bewogen historische tijden.

En omdat juist Europa — in het bijzonder Frankrijk — als het klassieke land van de menselijke praehistorie geldt, zal ik het momenteel uitsluitend hebben over haar geschiedenis en over de hoedanigheden der historisch ver verwijderde menschenrassen, die alle in den schoot van Europa begraven liggen.

Het alleroudste menschenras, dat ooit Europa tot woonplaats gehad heeft, is zeker wel het ras van Heidelberg, dat momenteel helaas nog maar door één enkele fossiele onderkaak vertegenwoordigd wordt, een kaakfragment, dat men bij een groot graafwerk nabij Heidelberg in het jaar 1907 aan de vergetelheid ontrukkt heeft!

Bij een nader en grondig onderzoek is gebleken, dat deze mooie geconserveerde onderkaak geheel primitief en zeer grof opgebouwd is. Zoo bezit hij, evenals de menschen, b. v. geen kin, een verschijnsel, dat heden ten dage nergens meer bij den mensch, van welk ras hij ook moge zijn, aangetroffen wordt; voorts doet ons zijn breede massieve opstijgende tak van den kaakboog ook aan die der menschen als o. a. de Gorilla, denken en als zoodanig wordt hij dan ook als zeer primitief op pithecolid (= aapachtig) beschouwd. Een dergelijke constellatie wordt tegenwoordig ook nergens meer ter wereld in het menschedom teruggevonden.

Alleen echter aan het gebit, dat tot in de bijzonderheden specifiek menscheit is, kunnen wij met ons beste weten opmaken, dat deze kaak toebehoort móest hebben aan een wezen, dat met beide beenen in den aanvang der menscheit gestaan heeft.

Naar de vindplaats heeft men dezen dageraadsmensch, den Homo (= mensch) heidelbergensis genoemd.

Hoe lang is dit alles geleden?

Iedere praehistoricus heeft zich met deze vraag bezighouden en ieder heeft zijn eigen antwoord geformuleerd.

Ik geloof niet, dat ik het sterk overdreven heb, indien ik den ouderdom van den Homo heidelbergensis of Heidelbergmensch op circa 150.000 jaar schat! Velen vinden dit zelfs nog te laat getaxeerd en noemen getalien op, als 500.000 en 1 miljoen!

Hoe het ook zij, het is ontzettend lang geleden, nog veel langer geleden dan de steenen- en bronzetijdperken uit de geschiedenisboeken onzer middelbare scholen.

Door nog onopgehelderde oorzaken is dit ras van Heidelberg van Europa's bodem weggevaagd, om plaats te maken voor een nieuw menschenras, dat wij voortaan onder den naam van het ras van Neanderthal zullen kennen.

Wilt gij het jaartal der successie weten? Wel, dan meen ik, dat 50.000 j v Chr. niet al te laat geweest is.

In het jaar 1856 vond Fühlrott in het dal van de Neander tusschen Dusseldorp en Elberfeld een vrij gaaf schedeldak, in gezelschap van een paar rompskeletstukken, dat in vorm totaal afweek van de recente calvaria. Die afwijkingen waren zelfs van dien aard, dat niemand anders, dan de wereld vermaarde patholoog-anatoom Rudolf Virchow, het schedeldak beschouwd had, als een abnormaal gevormde, toebehoorende aan een idioot!

Maar aangezien er daarna over de gansche breedte van ons werelddeel, ik noem dan slechts de vondsten van Spy in België, van Krapina in Kroatië en van le Moustier in Frankrijk, meer van dergelijke abnormale, idiote calvaria uit den aardbodem aan het daglicht gebracht werden, kwam men van deze gedachte terug en moest men het gevondene wel toeschrijven aan een vreemd menschenras, dat eens in onheugelijke tijden op Europa's bodem rondgedoold had!

Wat waren die afwijkende kenmerken?

1o. De aanwezigheid van uiterst lage vluchtende voorhoofdsbeenderen, die momenteel bij geen menschenras ter wereld meer aangetroffen worden en waardoor de schedel een plat aanzien krijgt, vooral, wanneer wij hem zoo van op zij bekijken.

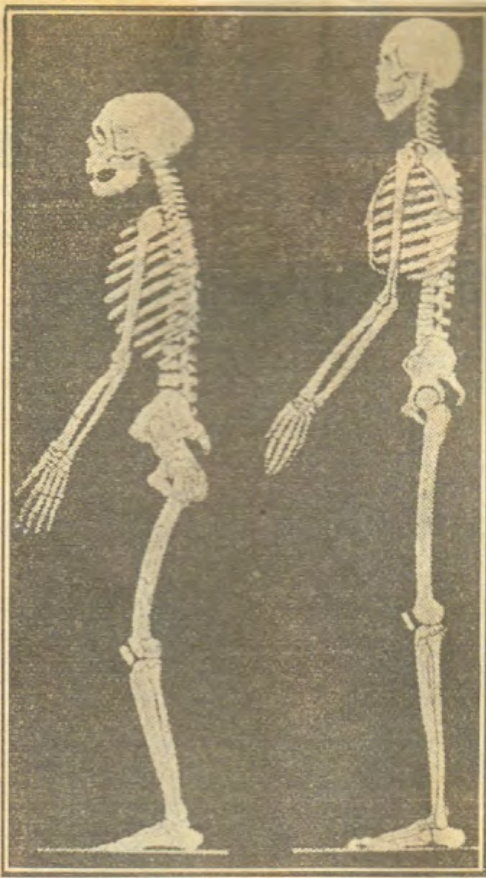
2o. De aanwezigheid van een z.g. torus supra-orbitalis, welke ontstaan gedacht moet worden, door de vereeniging en versmelting van de beenverdichtingen boven elk der oogholten; zij vormen dan als het ware een dak boven de oogholten. De Duitschers hebben dit zeer juist als „Vorbau" betiteld.

3o. De afwezigheid van een kin en de daarmee samenhangende mimische spieren.

Ook deze eigenschap wordt nergens meer in het menschedom aangetroffen, ook niet bij de laagst staande menschenrassen, zooals pygmeeën, papoeas en Australische negers! Hieruit heeft men o. a. anatomisch afgeleid, dat onze neanderthalmensch nooit in staat geweest was, om gearticuleerd te kunnen spreken; al zijn innigste gevoelens en bedoelingen maakte hij slechts kenbaar door tusschenkomst van de gebaren en van rauwe bestiale kreten.

4o. Het buitengewone dikke beenderstelsel, waardoor de neanderthalmensch een plompen, loggen en gedrongen indruk op ons maakt. Ook dit kenmerk bezit het recente menschedom niet meer!

5o. De sterke prognathie, d. i. het verschijnsel, waarbij de kaak t. o. z. van de schedeldoo's, ver vooruit is geschoven. Dit en het feit, dat de kin ontbreekt, maken, dat de mensch van Neanderthal een bestiale uitdrukking in zijn gezicht krijgt, welke nog meer geaccentueerd wordt door de slappe, hangende lippen en de grootte relatief uitzuillende oogen!

Links: het skelet van den mensch van Neanderthal. Men lette op de nog niet-opgerichtheid van zijn houding. Rechts: het skelet van een recenten mensch.

(Naar M. Boule).

6e. De onopgerichte lichaamshouding.

Dit kenmerk nu, is wel voor velen het meest karakteristieke van den Homo neanderthalensis, waardoor hij zich van deze aapachtige houding volmaakt buiten het kader der recente menschen geplaatst heeft.

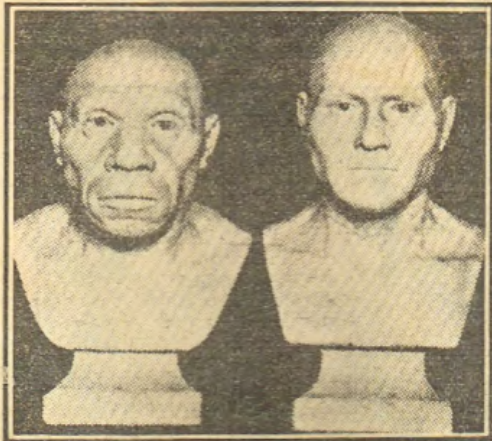
Half voorovergebogen, gelijk de Gorilla het momenteel nog doet, en steunende op een afgescheurden boontak, moest deze oermensch in den grijzen voortijd in Europa's onherbergzame oorden op verkenning uitgegaan zijn!

Ziedaar de voornaamste kenmerken van een der eerste Europeesche voormenschen.

De Cromagnon-mensch.

II. *)

Wanneer wij den Neanderthaler met onze Heidelberghermensch vergelijken, dan moeten wij wel bekennen, dat hoewel de Neanderthaler ook geen kin bezeten had, toch in zijn kaak een verfijning van bouw is opgetreden en dat zijn opstijgende tak van den kaakboog niet meer zoo op dien van een gorilla gelijkt. Wellicht geldt deze verfijning ook voor de overige deelen van

Links: Neanderthalmensch.
Rechts: Cromagnonmensch.
(Men lette op de gelaatsuitdrukkingen).

het skelet en zeker voor de cultuur! In elk geval mogen wij zeggen, dat wij het verstrijken der eeuwen, zowel vormelijk als cultureel, een stijgende lijn in het menschedom ontwaren.

Maar ook dit menschenras werd van Europa's bodem weggevaagd door dezelfde onopghelderde oorzaken, om wederom plaats te maken voor een ander menschenras, dat wij voortaan zullen kennen onder den naam van het ras van Cromagnon (alweer zoo genoemd naar de vindplaats).

In 1868 deed Edouard Lartet nabij het plaatsje Cromagnon in Frankrijk, een zeker merkwaardige vondst, bestaande uit skeletten van niet minder dan 5 individuen, een vrouw, drie mannen en een ongeboren kind!

Uit een oppervlakkig anatomisch onderzoek blijkt reeds, dat deze mensch van Cromagnon tot een geheel ander type behoorde dan de Neanderthaler. Ook hij genoot een algemeene verbreidheid, hetgeen duidelijk blijkt uit de vondsten in Engeland, Spanje, Frankrijk, Duitschland, Tsjechoslowakije, Moravië en Bohemen!

In tegenstelling met den Neanderthaler is de mensch Cromagnon, zooals cultureel als lichamenlijk zeer ver ontwikkeld. Deze was, wat betreft zijn gestalte, slank en groot en mat hij gemiddeld 1.90 M., terwijl de Neanderthaler slechts circa 1.55 M. groot mat en gedrongen van postuur was. Voorts was de mensch van Cromagnon reeds in staat om gelijk wij, recente menschen, geheel rechtop te loopen en was hij reeds in het bezit van een duidelijke kin en dus dientengevolge van een gearticuleerde spraak en naar alle hoogstwaarschijnlijkheid ook van een alfabet, dat in dienst stond van hun hoogere cultuur. Ook verstond hij reeds het hout, ivoor en been te bewerken (de Neanderthaler kende slechts steenen werktuigen!) en wist hij zijn dooden ritueel te begraven.

Vrouwelijke ijdelheid schijnt verder ook reeds het eigendom geweest te zijn van de Cromagnonschoone, hetgeen wij mogen opmaken uit de vele halskettingen en andere lichaamsversieringen, welke wij bij de opgravingen vooral in Zuid-Frankrijk, aan het daglicht hebben gebracht. Een soort vrouwenvereering schijnen zij in die voorhistorische tijden ook gekend te hebben, wat o.a. blijkt uit de gevonden mooie en minder mooie statuetten en sculpturen. De bekende Venusbeeldjes van Willendorf, Brassempy, Trou Magrite enz. (zoo genoemd naar de vindplaats) zijn sprekende voorbeelden hiervan. Mannenfiguren uit deze perioden kent men zoo goed als niet!

Uit het feit, dat men met rood oker gevulde beenderen en bosjes dierenhaar nabij de geraamten gevonden heeft, is men geneigd te vermoeden, dat de mensch van Cromagnon reeds in dierenvachten gekleed ging en zich bij wijze van tattooage met rood oker besmeerd heeft (mannelijke ijdelheid?). Kortom men ziet uit deze voorbeelden, dat de mensch van Cromagnon niet alleen lichamenlijk, maar ook cultureel een veel hoger niveau bereikt heeft, dan het ras, dat voor hem Europa bevolkte.

Hoe deze successie is geschied, weet niemand met zekerheid, een vaag vermoeden blijft dan over.

Velen nemen b.v. aan, dat de neanderthaler bij een voorhistorische volksverhuizing van uit het hartje van Azië, door het lichamenlijk en cultureel grootere ras van Cromagnon verdreven of vernietigd is geworden, doch persoonlijk acht ik het zeker niet voor onmogelijk, dat een gerichte ontwikkeling, wier principe diep, in de ondoorgrondelijke gewelven van het geslacht Homo (= mensch) woont, het mogelijk maakt, dat het type van den Neanderthaler in den wijden greep der eeuwen vervoemd wordt tot het volmaaktere type van den mensch van Cromagnon en tevens wel zoo te verstaan, dat de gerichte progressieve ontwikkeling haar aangrijpingspunten heeft, zoowel in de lichamenlijke substanties, als in de geestelijke!

Aldus niet het ras is uitgestorven, maar de vorm!

Naast dit ras van Cromagnon is er nog o.a. een kleiner ras geweest, met name het ras van Chancelade, dat voorzover de vondsten het uitwijzen, slechts alleen in Frankrijk heeft geleefd. Ook deze mensch van Chancelade ging in tegenstelling met den Neanderthaler en in overeenstemming met den mensch van Cromagnon,

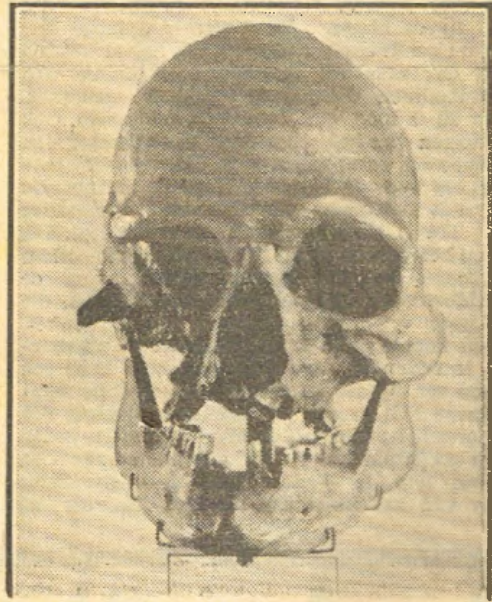
DATUM.

geheel rechtop en was hij ook in het bezit van een hogere cultuur en fijner beenderstelsel.

Doch het merkwaardige van dezen mensch is, dat hij ondanks zijn vrij kleine gestalte (plm. 1,55 M.) een ontzettend groot hoofd met den inhoud van 1710 c.M³. (de tegenwoordige Europeaan heeft een gemiddelden schedelinhoud van 1400—1450 c.M³.) bezit en tevens gekenmerkt is door een naar buiten toe uitstaanden grooten teen!

Dit heeft Testut doen besluiten om in dit ras, den voorvader van den Eskimo te zien; hij verdedigt dan ook de meening, dat het ras van Chancelade in de voorhistorie naar het noorden is getrokken of verdreven en zich van dien tijd af genesteld heeft, in de barre verlaten arctische gebieden.

En hoe staat het met het ras van Cromagnon zelf?

Schedel van den mensch van Cromagnon, gevonden in de buurt van Bonn. Ober Cassel. (eigen photo).

Volgens de onderzoekers moest dit groote ras, met het rendier, dat het tot voedsel diende, mee naar het hooge noorden getrokken zijn. De overblijfselen van z.g. paalwoningen aan de barnsteenen kusten der Oostzee, vormen de basis van dit vermoeden. De harpoenen, stukken van netten, mosselhoopen, etc., die dikwijls nabij deze paalwoningen gevonden werden, wijzen wel uit, dat, de Cromagnonmensch, die in Centraal en Zuid-Europa hoogstwaarschijnlijk een nomadenvolk, huizende in hollen, was, plotseling in Noord-Europa tot een visschersvolk geworden is.

Dit wat betreft onze voorhistorische menschenrassen in Europa.

En nu nog één vraag, betreffende ons Nederland; zijn er voor-historische vondsten ook binnen onze grenzen gedaan? Skeletvondsten uit deze behandelde tijden zijn zeker hier in den lande nooit gedaan. Misschien wel eenige cultuurwerktuigen, doch zekerheid bezitten wij niet. Holwerda ontkent dit zelfs. Maar wel zijn er cultuurvoorwerpen gevonden na deze praehistorische tijden, in het z.g. mesolithicum, dat een overgangperiode vormt tusschen de voorhistorie en de geschiedkundige tijden.

Maar persoonlijk geloof ik zeker dat Nederlands bodem in Zuid-Limburg in de omgeving van de Geul- en Maasbeddingen rijk zal zijn aan voorhistorisch materiaal, in welken vorm dan ook en ik spreek bij deze den wensch uit, dat Nederland ook eens bij een gravingswerk in Limburg het geluk beschoren moge zijn, een belangrijke bijdrage te schenken aan de Praehistorie van den Mensch

Praehistorische Cultuur.

III*)

Vandaag zullen wij in tegenstelling met de vorige keeren, het speciaal hebben over de voorhistorische cultuur, een cultuur, die weliswaar ver van de onze verwijderd is, doch toch in al haar wendingen en uitingen de mensche lijk blijft.

Periode van den Heidelbergmensch.

Over de cultuur van den homo heidelbergensis kunnen wij kort zijn. Deze bestond slechts uit ruw behouwen steenen gebruiksvoorwerpen, die toen ter tijd in den dienst gestaan hadden van de nijverheid. Voor het gevoel van den huidige ver geëvolueerden menschen moeten deze artefacten inderdaad een stumperigen indruk, zonder eenigen smaak of kleur. Doch ondanks dit alles blinken ze in doelmatigheid uit.

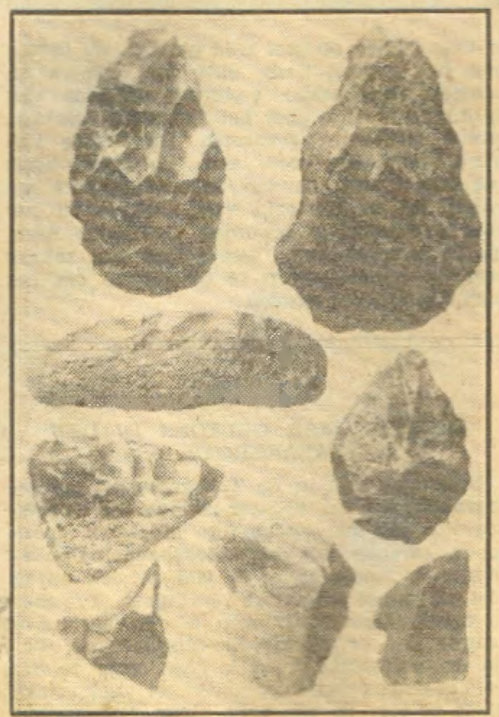
Aan de steenen knotsen b.v. kan men heel duidelijk zien, hoe deze in den grijzen voertijd perfect aangewend konden worden, om een tierenden medemenschen resoluut het stilzwijgen op te leggen of om den één of anderen al te familiären rhinoceros onschadelijk te maken. Behalve deze moorddadige instrumenten, bezat de Heidelbergmensch ook nog nijverheidsartikelen in stricto sensu als b.v. handboren, krabbers en stiften. Deze laatste hadden blijkbaar gediend, om het gedooide wild te vullen. Gereedschappen van hout, been, ivoor of metaal te waardige heeft men uit die onheuglijke oertijden niet kunnen aantoonen; blijkbaar verstond de mensch van Heidelberg deze kunst nog niet.

Aera van den Neanderthaler.

Ook de minder primitieve neanderthaler leefde gelijk zijn voorganger uitsluitend in een steenen tijdperk, doch alleen met dit verschil, dat hij steenen gebruiksvoorwerpen veel beter en fijner afgewerkt heeft; een zekere graad van schoonheidszin valt hierin ook op te merken. Zoo zijn de neanderthalknotsen veel subtieler, doch niet minder doelmatig gemaakt; hetzelfde geldt voor de handboren, de stiften en krabbers. Maar behalve deze verijning treedt ook in deze perioden een differentiatieering der gereedschappen op, d.w.z. conform de grooter wordende behoefte, werden er meer soorten van gebruiksvoorwerpen gefabriceerd. Ook bij den neanderthaler hebben de stiften en krabbers zeer waarschijnlijk gediend om het buit gemaakte wild te vullen, aangezien deze artefacten bij de opgravingen gevonden zijn geworden, in gezelschap van bekraste beenbrokstukken. Daarenboven heeft men in Zuid-Frankrijk vuursporen uit den voortijd ontdekt en wel in den vorm van half verkoolden dierenbeenderen en met roet bedekte steenen.

Ditzelfde verschijnsel heeft men in extenso te Krapina aangetroffen; daar hadden de dieren- voor menschenbeenderen plaats gemaakt. Ook werden er met brandplekken voorziene menschenchedels gevonden, die doorzaans aan het schedeldak doorboord (getrépaneerd) waren. Uit de hoedanigheid der doorboringen heeft men tenslotte opgemaakt, dat deze na herhaaldelijk beuken aangebracht zijn geworden door de ter plaatse gevonden puntige steenen voorwerpen. Naar alle waarschijnlijkheid moest het slachtoffer in levenden toestand aan een dergelijke onmenselijke marteling blootgestaan hebben.

Maar hoe het ook zij, deze lugubere vondsten

„Faustkeile“ en werktuigen van diversen aard. Alles behoorend tot de Neanderthalcultuur. 1 en 2 staan bovenaan, 4 staat onder 1, 3 onder 2.

!!!
...
?
..

hebben ons duidelijk medegedeeld, dat een in het voorverleden de Neanderthaler in Oost-Europa kannibalen geweest waren die de kunst verstaan hadden om de menscheelslachtoffers na eenige marteling in stukken te hakken en deze daarna te koken of te roosteren.

In Centraal- en West-Europa was de Neanderthaler veel beschaafder: men kende hier geen kannibalisme, men nuttigde slechts het voedsel, dat het woud opleverde. Land- of tuinbouw kende men in die tijden evenwel nog niet, deze takken van nijverheid ontwikkelden zich eerst onder het regiem van den mensch van Cromagnon.

De Neanderthaler was uitsluitend jager van professie en wanneer wij ons rekenschap geven van het feit dat hij slechts steenen bijlen en speren kende en geheel onwetend gebleven was van pijl en boog of van andere beter geoutilleerde jachttoenoodigheden, dan eerst kunnen wij ons goed indenken, hoe perfect hij de jagerskunst verstaan moet hebben. Wat zijn zieleleven betreft, daar is weinig van bekend.

In Zwitserland heeft men op den bodem van een lang vergeten grot schedels, afkomstig van den monsterachtigen holenbeer, netjes gerangschikt (doorgaans in keurige „steenen kistjes“) aangetroffen. Dit zegt ons, dat de neanderthaljagers de beren den kop afsloegen en dien op een speciale plaats in de grot neerlegden. Wij hebben hier dan duidelijk met een soort berencultus te maken. Wellicht heeft de mensch van neanderthal in den beer de personificatie van kracht bewustheid en moed gezien!

Zooiets dergelijks vinden wij in eenigszins gewijzigden vorm nog terug bij de moderne Aino's van het eiland Sachalin (Oost-Azië). Bij deze menschen vinden wij de „gewoonte“, om de grenzen van het dorp met berenschedels te voorzien, omdat deze volgens hun geloof het dorp tegen allerlei kwaad kunnen beschermen. Misschien was deze gedachte bij de neanderthalers ook de oorzaak geweest van de zorgvuldige rangschikking der berenschedels in de keurige steenen kistjes. In elk geval mogen wij uit het gevonden in Zwitserland concluderen, dat de beer in het zieleleven van den mensch van neanderthal een zekeren zin gehad heeft.

Aera van den mensch van Cromagnon en tijdgenooten.

Over het cultuurleven van dezen voorhistorischen mensch is in vergelijking met het vorige, enorm veel bekend. Heele dikke boeken kunnen wel geschreven worden, doch voor een populaire beschrijving in vogelvucht kan het volgende reeds meer dan voldoende zijn. Eerst in deze perioden kan men duidelijk aan de hand van het opgegravene zien, hoe de menschelijke cultuur zich met rassche schreden in de richting der perfectie bewogen heeft. De stumperige ruw behouwen gebruiksvoorwerpen uit de vorige perioden komen gewoonweg niet meer voor; ze hebben plaats gemaakt voor mooie, soms zeer mooie en nog meer verfijnde steenen gereedschappen. Daarenboven verstond de mensch van Cromagnon de edele kunst om het hout, been en ivoor te bewerken. De mooie harpoentjes zijn hier wel de geschiktste voorbeelden van. Naar mijn meening hebben deze een groote rol gespeeld in de zalmvangst en niet in de walvischvangst, aangezien genoemde harpoenen 1° klein van stuk waren en 2° ver van de kust in het diepe binnenland aan de toenmalige oevers van de Maas en Rhône, gevonden zijn geworden.

Een tweede artefact uit die perioden is de z.g. commandostaaf. Deze is een al of niet geornamenteerd stuk rendiergewei, waarin één of meer ronde gaten geboord zijn geworden. De beteekenis van dit voorwerp echter, weet men niet goed.

De praehistoricus Eduard Lortet, die deze voorwerpen „bâtons de commandement“ genoemd heeft, vermoedt dat ze de waardigheids-teekenen voorstellen van stamhoofden of priesters. Anderen daarentegen meenen, dat ze pijl-strekkers waren zooals soortgelijke werktuigen bij sommige noord-aziatische stammen en Eskimo's het uitwijzen, terwijl Schuckhardt de meening toegedaan is, dat bedeelde voorhistorische voorwerpen als draagstokken voor den jachtbuit gediend hadden.

Het voornaamste voorwerp echter, dat wij tot en met heden hebben kunnen ontdekken, is dunkt mij de beenen naaid, die zoo vaak bij de opgravingen, vooral in België, aangetroffen werd. Hieruit mogen wij wel concluderen, dat de toenmalige voorhistorische mensch reeds de mooie kunst verstaan had, om hetzij uit bereide, hetzij uit onbereide dierenhuiden, kleedingstukken voor zich en de zijnen te maken, teneinde zich beter tegen de koude te wapenen.

Iets typisch uit het Cromagnon-tijdperk zijn de z.g. venusbeeldjes (plastische vrouwenvoorstellingen), die men in den loop der jaren ook te Brassempouy, Willendorf, Mentone, Savignone en Mas d'Azil gevonden heeft. Het materiaal waaruit deze vrouwenstatuetten vervaardigd werden, was doorgaans vuursteen, been of ivoor. Het merkwaardige van deze vrouwenbeeldjes is dat de specifiek vrouwelijke deelen in overdreven mate afgebeeld zijn geworden. Maar behalve dit is ook het steatopygische verschijnsel goed weergegeven. (Van steatopygie spreekt men, wanneer het vetweefsel op de zitvlakken zoodanig in omvang is toegenomen dat dat geheel t. o. z. van de lichaamskas ver naar achter toe uitsteekt). Hieruit heeft men geconcludeerd dat de vrouwen der Cromagnons naar alle waarschijnlijkheid, gelijk nu het geval nog is bij de Hottentotsche senonnen uit Afrika, steatopygisch waren. En wanneer wij ons goed voor oogen houden, dat in het historisch verleden nog, in ons 1700 j. v. Chr. naar een wandteekening uit Dér-el-bahari een Arabische vorstin van Pawaat stammende uit een Aziatisch volk dat nu heden ten dage het steatopygisch is, toch nog als zoodanig afgebeeld is geworden, dan moeten wij onwillekeurig ons toch afvragen of de steatopygie, hetzij als ras- hetzij als constitutie-eigenschap, vroeger in den voor-tijd niet universeel is voorgekomen en of deze door een geleidelijk vooruitgaande ontwikkeling (uitgezonderd bij de Hottentotsen) niet uit des menschen constitutie is uitgewischt? Ziedaar vragen, die wij slechts kunnen stellen, maar wie geeft er een afdoend antwoord op?

Er zij hierbij nog opgemerkt, dat verreweg de meeste beeldjes venusbeeldjes zijn, manneukje voorstellingen uit die tijden kent men zoo goed als niet. Wellicht hebben wij hier met een vrouwenvereering te maken of wat ook nog mogelijk is, met symbolen die zich aan het vrouwelijke resp. moederlijke eigenaardigheden als b.v. die van de vruchtbaarheid.

Doch behalve de vrouw, had de mensch van Cromagnon, het dier in welks midden zijn bestaan zich ook afspeelde, als object zijner kunst gekozen. Zoo vonden de zoons van graaf Béguen, omstreeks een tiental jaren geleden, in de grot van Tuc d'Audoubert drie leemen bisons, één mannelijke één vrouwelijke en één bisonjong, alle plastische kunststukken van den voorhistorischen mensch; naar alle waarschijnlijkheid zijn deze leemen bisons 25000 jaar oud. Dit voorhistorische kunstwerk is inderdaad van uitstekend gehalte, de anatomische bouw van het dier is in groote trekken zeer goed en fors weergegeven.

Naast deze bisons zijn er voorts andere soortgelijke dierafbeeldingen, dank zij de nauwgezette Fransche onderzoekingen, bekend geworden, zooals die van beren, tijgers en leeuw. Wellicht zijn deze magnifieke dierafbeeldingen iets ouder dan de vorige.

Rotswand- of paritale kunst.

Deze kunst bestond uit het vervaardigen van teekeningen, reliëfs, graveeringen en schilderijen door den Cromagnonmensch op de kale wanden van de grot, ter verlichting van zijn holenleven. De allereenvoudigste teekeningen, die men aldaar aangetroffen heeft, zijn de z.g. nandfiguren. Niet zelden komt het bij deze teekeningen voor dat de vingers verkort afgebeeld zijn; het is dan net alsof er een stuk van den vinger ontbrak. Natuurlijk moest zoo iets dergelijks beteekenis en zin gehad hebben. Hierop kan slechts de analogie eenig schemerlicht werpen. Deze analogie bestaat dan uit de z.g. ethnographische parallellen; bij de hedendaagsche primitieve volkeren bestaat n.l. de eigenaardige, onverkwikkelijke gewoonte om bij het overliden van de één of anderen bloedverwant, één of meer vingerleden af te hakken bij wijze van een offer gebracht aan den geest van den overledene teneinde dezen daardoor vriendelijk te stemmen. Dergelijke usances treft men nu nog aan bij de Magoeloe-papoea's uit Austr. Nieuw Guinea bij de Pesegem een dwergachtig volk uit ons Nieuw Guinea, bij de Boschjesmannen uit Afrika, bij de Mikkaba-pygmeëen uit de buurt van het Ngammeer bij sommige polyne-sische volkstammen uit den Stilen Oceaan, bij sommige indianenstammen uit Amerika etc., etc. Zooals wij uit deze voorbeelden zien, is de gewoonte universeel, d.w.z. over de geheele aarde verbreid en dus waarom zou deze dan ook niet over de geheele aarde verbreid kunnen zijn? Ziedaar een vraag, die wij slechts, door een ethnographische inductie tot een antwoord kunnen dwingen.

Wat de reliëfs betreft, deze stellen ook steeds vrouwen of dieren voor. Ook in deze kunstpro-

ducten wordt maar al te vaak het verschijnsel der steatopygie afgebeeld; zoo werd door Lallanne circa 20 j. geleden op een rotswand een relief ontdekt, voorstellende een vetlijvige, dikke naakte vrouw, die blijkbaar zoo expressief geteekend was, dat er heel wat beweging in het wereldje der praehistorici gekomen was, aangaande de beteekenis van dit relief. Om evenwel details te vermijden, zal ik deze meeningen der onderzoekers niet weergeven.

Verder zijn er op de diverse grotwanden in Frankrijk en Spanje vele reliefs aangetroffen, die ook dierenafbeeldingen inhielden; te veel echter om ze alle op te noemen, ik laat 't dus hierbij. En nu iets over de echte schilderijen, die eerst in 1880 door Markies Marcelino de Sautuola als praehistorisch gequalificeerd werden. De alleroudeste schilderijen waren doorgaans monochroom, d. w. z. deze werden slechts met één verkleur gekleurd; de schilderijen uit de jongere voorhistorische perioden daarentegen, waren polychroom; bij deze werd meer dan één verkleur gebezigd en het zijn vooral deze polychrome schilderijen, die voor ons nu nog een ware lust voor de ogen zijn. Dergelijke polychrome schilderijen, wederom hoofdzakelijk voorstellende voorhistorische beesten en menschen, treffen wij veelvuldig in de grotten van Zd.-Frankrijk, Spanje en Noord-Afrika aan en volgens Staudingen ook in de Kaapkolonie, Betschuanaland en ex Duitsch Zd. West-Afrika.

Zeer fraai zijn op dit gebied b.v. de rots-schilderingen van de Cueva de los Caballos in Spanje, die een jacht van menschen op hertachtige beesten op levendige wijze voorstellen.

Wel typisch is het voor den mensch van Cromagnon, dat hij o. a. op deze schilderij, reeds doelmatig gebruik gemaakt heeft van pijl en boog, een kunst, die de minder begaafde neanderthaler nog nimmer verstaan had. Ook is het merkwaardig, dat bij sommige dezer schilderijen heel duidelijk een paar inwendige organen en wel op de „right place”, afgebeeld zijn geworden, zooals b.v. het hart. Hieruit mogen wij dus wel afleiden, dat de mensch van Cromagnon reeds goed op de hoogte geweest was van de beteekenis en de plaats van het hart in het dierlijk, resp. menschelijk organisme, vooral wanneer wij meteen ervaren, hoe in een andere tekening de dood voorgesteld wordt door een letterlijk bloedend hart. Zeer komisch doet ons verder de schildering uit de Araña-grot (Spanje) aan, voorstellende een imker, die bezig is om een zwerm bijen op listige wijze te vangen; naar alle waarschijnlijkheid zou dus de cromagnonmensch niet alleen het jagers-, doch ook het ingewikkelde inkersvak behoorlijk verstaan hebben, iets, dat hem zeker in onze hedendaagsche achting doet stijgen.

Rotsschildering van de Cueva de los Caballos; voorhistorische jagers, gewapend met pijl en boog.

Buitengewoon fraai is voorts een afbeelding uit de grot van Altamira (Nrd. Spanje), voorstellende een gewonde of kalvende koe; een recente schilder zou dit kunststukje zeker niet gemakkelijk overtreffen!

Een praehistorische tekening evenzoo op een rotswand in Scandinavië, doet ons de conclusie trekken, dat ook de mensch van Cromagnon reeds de kunst verstaan had, om zich door middel van ski's over de toenmalige uitgestrekte gletschergebieden van Zweden, Noorwegen en Denemarken te verplaatsen.

Maar behalve genoemde natuurgetrouwe of minder natuurgetrouwe afbeeldingen van al datgene, dat den mensch van Cromagnon omringde, bestaan er nog andere, welker oorsprong

en beteekenis wij nog niet goed kunnen weten. Kortheidshalve noem ik hiervan slechts één voorbeeld, ontleend aan de rotswandteekening uit de grot „des trois frères” in de Ariège.

Wij hebben hier inderdaad met een zeer merkwaardige representatie te maken. Het is n.l. een figuur met een vrij langen baard, met een gelaat als van een uil, met ooren als van een wolf, met pooten van een beer, met hoorns van een hert, met een staart als van een paard en met voeten van een mensch! Kortom een zeer wonderlijk en gedrochtelijk geheel! Daarenboven zijn de oren en het lichaam gestreept. Wat zou dit kunnen voorstellen?

Over het algemeen is men geneigd om in deze vreemde teekening een tovenaars of medicijnman te zien; immers vele primitieve volkeren van heden houden er ook dergelijke uitgedoste individuen op na. En waarom zou het ook niet mogelijk kunnen zijn, dat onze Cromagnonmensch, staande in den morgen der ontwikkeling, evenzoo tovenaars, medicijnmannen of shamanen in hun ceremonieel leven betrokken hebben? En kan dit niet des te waarschijnlijker gemaakt worden, vooral, wanneer wij uit de vondsten duidelijk hebben kunnen zien, dat de mensch van Cromagnon, evenals de hedendaagsche primitieven nog, ook reeds gebruik gemaakt had van kleurtatouages?

Wij zien dus, uit al deze voorbeelden, dat onze praehistorische mensch uit Cromagnon reeds een behoorlijke technische en geestelijke ontwikkeling doorgemaakt heeft!

En tot slot zal ik nog iets omtrent zijn dood mededeelen. Evenals doorgaans alle volkeren der wereld in den loop der eeuwen hun dooden aan de aarde hebben toevertrouwd, gedachtig het aloude woord: „uit de aarde zijt gij voortgesproten en tot de aarde zult gij wederkeeren”, zoo hebben de Cromagnons dit ook gehoorzaam gedaan. Of m.a.w.: ook de mensch van Cromagnon heeft zijn dooden gekend, gewaardeerd en begraven. Of dit laatste ook bij den Neanderthaler geschied is, vermeldt de ongeschreven historie niet en dus zwijgen wij hierover.

Volgens hun begravingsritus, begroeven de Cromagnons hun dooden gemeenlijk in liggende, zijdelingsche houding en eenigszins samengebogen. Daarenboven omgaven zij hun lijken met roode aarde, die zij nog speciaal behangen hadden met vrij primitieve halskettingen, bestaande uit aaneengeregen wilde beestenstanden, steentjes, Turitellascelpjes, stukjes been of ivoor etc. etc. Dat dit met een bijzonder magisch doel gedaan werd, is zeker niet aan twijfel onderhevig, vooral indien wij ervaren, hoe de Cromagnondooden uit de Franche holen opgesmukt zijn geworden met Cypraea-moneta of Kaurischelpen, steeds op één en dezelfde wijze aangebracht n.l. 4 stuks op de knieën, 1 op iederen arm en 2 op het voorhoofd. Wat heeft dit te beduiden?

Vele praehistorici hebben dit trachten te verklaren; ik noem slechts de algemeen gangbare meening. Zooals deze meening het zegt, ligt de symboliek hieraan ten grondslag. Men wilde in die oertijden n.l. te kennen geven, dat het leven door den dood weggenomen is geworden en o.a. door middel van die Cypraea-moneta schelpen teruggegeven kon worden, straks wanneer het Cromagnon-menschelijk bestaan aan het hiernamaals komt te grenzen. Want wat is nu het geval met de Kaurischelp? Deze n.l. lijkt reeds op het allereerste gezicht op de vulva, het uitwendige zichtbare vrouwelijke geslachtsdeel, dat niet alleen door hen, maar ook door alle primitieve volken, bewust gekend wordt, als zijnde de eenige en ware levensbron, vanwaaruit het geboorteprocess, gehuld in louter mystieke sluiers, zoo majestueus oprijzen kan. De poort, waardoorheen ieder dierlijk resp. menschelijk leven, zijn weifelende intrede in deze wereld doet, werd dientengevolge niet slechts de weg, maar ook de waarlijke levensschepper zelf.

En is het voor den primitieven geest, die analogiseerend en symboliseerend te werk gaat, dan ook niet vanzelfsprekend, dat hij in de voorwerpen, gelijkende op de vulva, de incarnatie van een levenschenkende kracht ziet?

En onder deze voorwerpen was ook de Cypraea moneta schelp.

Zoo komt het dus, dat aan het lijk, Cypraea moneta-schelpen medegegeven werden in 't graf en zooals reeds gezegd, 4 op de onderste ledematen, opdat de mensch in het hiernamaals niet verlamd worde, 2 op de armen, opdat deze evenzoo in het hiernamaals beziel en gebruikt konden worden en 2 op het voorhoofd, opdat deze na den doodslaap weer aan den denkbeeld kon gaan. (Wie hiervan meer wil weten, die leze het artikel van ir. Swanenburg in het Sept.-nummer van het Universum 1935).

En waarom werden de lijken met roode aarde omgeven?

Ook bij de beantwoording van deze vraag moeten wij in dezelfde richting voortgaan. Zooals wij reeds gezien hebben, moest de Cromagnonmensch reeds beseft hebben, wat het hart voor het dierlijk resp. menschelijk organisme

betekend moest hebben. En dat de dood het gevolg was van een groote, diepgaande verandering, waarbij dan rood bloed verloren ging. Aldus is het voor de hand liggend, om te veronderstellen, dat de holenbewoner uit Europa's voorgeschiedenis, den dood identiek stelde aan een verlies van bloed. En wat nu eenmaal verloren is gegaan, kan natuurlijk ook wel vervangen worden, mits het althans in dit geval, iets roods is! En vandaar juist, dat de menschen van Cromagnon de bloedlooze lijken, rondom bestrooide met bloedroode aarde; bloedrood moet het zijn, omdat dit de kleur is van het levende bloed en aarde namen zij daarvoor, omdat deze het aardische wezen van den mensch symboliseerde!

Ziedaar de protologica van den primitieven mensch, welke niet beperkt is gebleven tot den oertijd. Immers nu nog begraven vele Mongoolsche stammen hun dooden in kisten van een bijzondere houtsoort vervaardigd, die naar men meent levenschenkende eigenschappen bezit, die den dooden op de reis naar het paradijs van nut kunnen zijn. Met dit al, mogen wij wel opmerken, dat de mensch van Cromagnon en wellicht in verdunde mate ook wel de neanderthaler en de Heidelbergmensch, reeds ernstig gedacht of aangevoeld hebben, dat de mystiek op den achtergrond des levens staat en dat na den onverbiddelijken dood een concrete levensvorm plaats gaat maken voor een onzichtbaren en onvoelbaren!

En zou de mensch van Cromagnon met dit besef ook een godsdienst in der mate beleden hebben, dat deze, intens regulerend arbeidend aan des menschen moraal en levenswandel, den toenmaligen mensch ook voor de levenskeuze gesteld had: eeuwige dood of eeuwig leven?

Wij weten het niet; geen enkele aanwijzing of geluid is tot op heden tot ons doorgedrongen, slechts de stilte der eeuwen.....

Zoo hebben wij, alles resumeerend, gezien, dat in het voorhistorisch nevelachtig verleden van Europa, eerst een menschenras geleefd heeft, dat veel overeenkomsten vertoonde met de apen, doch door zijn cultuur menschwaardig geworden en dat dit menschenras op welke manier dan ook van den aardbodem verdwenen is en opgevolgd werd door een veel hooger ontwikkeld ras, met name het ras van Cromagnon.

De nog niet volmaakte mensch doemde aldus in Europa circa 150.000 j. geleden op, leefde zijn specifiek leven om daarna opgevolgd te worden door den meer volmaakten mensch, die op zijn beurt weer het verleden vormen zal van den nog meer volmaakten mensch.

Deze lijn van ontwikkeling van volkomenheids-groei en bestemming in ons menschelijk geslacht kan in de toekomst nog exacter voor onze oogen uitgestippeld worden, indien wij althans krachtig voortgaan met het intentioneel en systematisch afgraven van de aardkorst tot heil van onze hedendaagsche cultuur en hoogen wetenschapszin.

Wat evenwel de toekomst van de menschelijke dynastie, zoomede hare oorsprong zal zijn, zal wel steeds een groeiend mysterie blijven, dat boven onze blikken zweeft.

J. H. VAN WIERINGEN.

Nwe. A. Hamse Crt.

UIT VERRE TIJDEN.

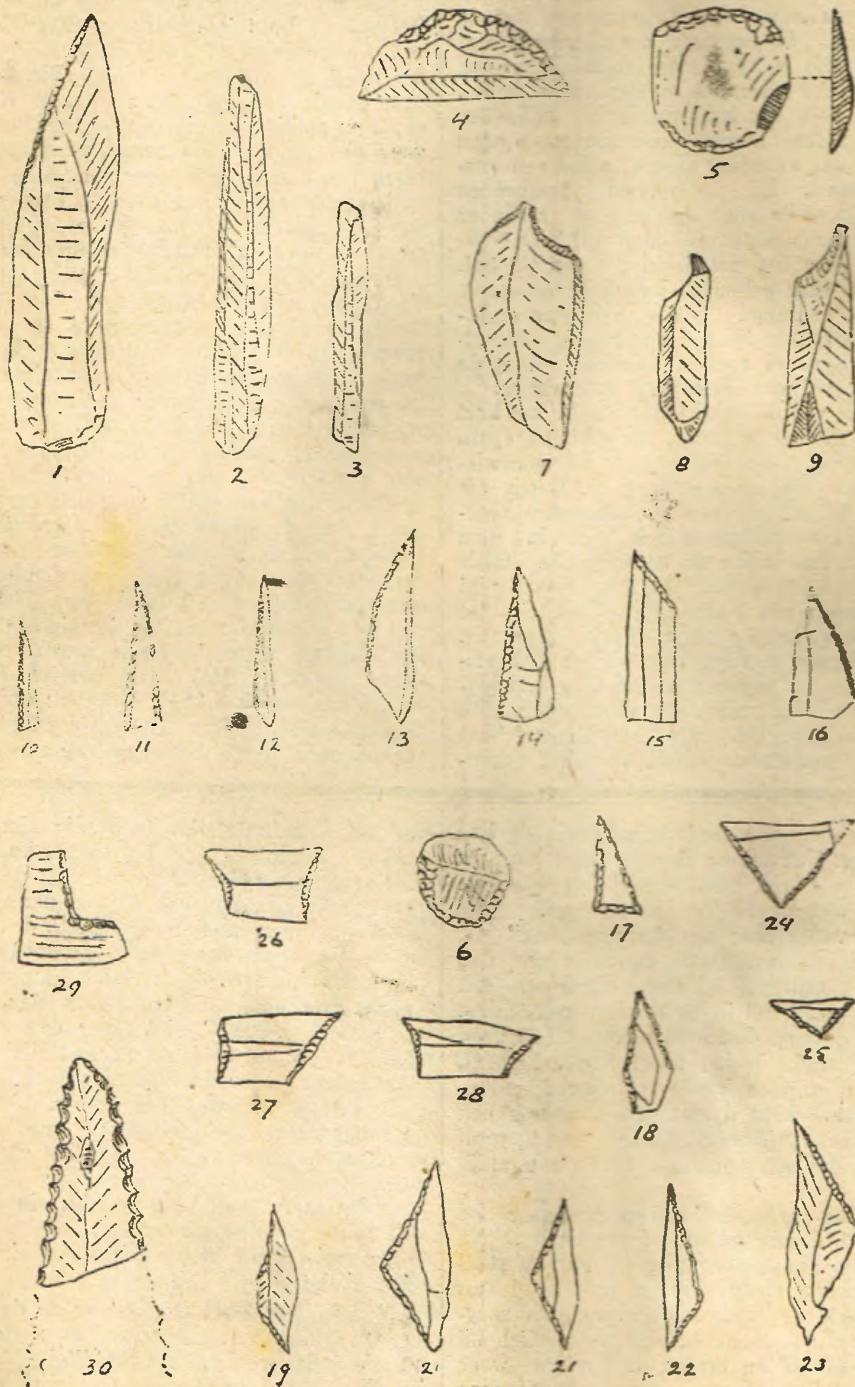
DE NEDERZETTINGEN LANGS DEN OUDEN
VERBINDINGSWEG TUSSEN FRIESLAND
EN DRENTHE, OVER HET MANDEVELD BIJ
BAKKEVEEN.

I.

Wanneer wij de kaart van Drenthe, geteekend en in 1634 uitgegeven door Cornelis Pynacker, voor ons nemen, dan zien wij, dat er een groot
Afbeelding A.

veencomplex lag vanaf Leek naar het Zuiden, tot voorbij Smilde. Alleen tusschen Bakkeveen en Een-Norg was dit moerassige gebied onderbroken door een smalle, hoogen zandrug. Over dezen rug heeft sinds eeuwen een zandweg, een veel gebruikt veldspoor gelegen, een belangrijke verbindingsweg, de „Oude Drentsche weg” of „Drentsch-Frieslandsche weg”, op de kaart van Schotanus ook „Eyerrid” genoemd.

Ons geslacht kent niet meer de onbegaanbare hoogvenen. Waar nog een complex hoogveen ligt, zooals onder Fochteloo, daar is dat ontwaterd en alleen tijdens een zeer vochtige periode is de passage daarover moeilijk. Voor den tijd echter, dat men met de vervening begon en voor dat de ontwatering plaats had door de gegraven vaarten en opwijken of door speciale afvoersloten, was — vooral in het winterhalfjaar — de overgang over deze woeste, verziene vlakten gevaarlijk. Zegt niet Peter van Tabor, dat in het begin der 16e eeuw de keizerlijke troepen de achtervolging van de Groningers en Gelderschen moesten staken, daar het veen aan de Drentsch-Friesche grens „quat” was? Herstelde niet nog prins Maurits in 1673 de vervallen schans „Zwartendijk”, omdat hij inzag, dat deze den ouden Drentschen weg over het Mandeveld dekte, m. a. w. de aanliggende

Typen van Bakkeveenster vuursteenwerkuitjes uit het Midden-Steentijdperk. (Azilien-Tardenoisien-cultuur).

Nos. 1—3 mesjes; no. 1 is op de ééne zijde gedeeltelijk geretoucheerd (afgestompt), vermoedelijk om den bij het snijden daarop rustende wijsvinger niet te verwonden.

Nos. 4—6 schrabbers. Ze onderscheiden zich door de steile en meer fijne retouche van de neolithische schrabbers. Bovendien zijn de instrumentjes gewoonlijk eleganter.

Nos. 7—9 graveestiften (Hoogd. „Stichel”, Fr. „burins”).

Nos. 10—23 pijlsptzen. Door sommige onderzoekers wordt aangenomen, dat enkele typen, nos. 19—22, als weerhaakjes in harpoenen hebben dienst gedaan.

No. 29 vermoedelijk holschrabbertje.

No. 30 zaagje. Hoewel het fijne type wel overeenkomt met het midden-Steentijdwerk in het algemeen, is de retoucheering niet zoo teer als die van een paar dergelijke instrumentjes uit de duinen van Appelscha. Deze soort werktuigjes is zeldzaam.

(De werktuigjes zijn alle op ware grootte afgebeeld).

venen dus voor de troepen een hindernis vormden? Vertellen ons niet de „veenbruggen“ uit den jong-steentijd of bronstijd, welke hinderepelen toen de moerassige streken den mensch op zijn weg legden? Moesten niet de Romeinen „pons longi“ slaan op hun tochten door noordelijke Germanië?

Thans, nu overal verharde wegen zijn gelegd, ligt de aloude weg over het „Mandeveld“ verlaten, wordt niet meer gebruikt, ja, hij is door de zandverstuivingen niet overal meer terug te vinden. Zeer, zeer lange jaren heeft hij echter voorzien in een verbinding van Friesland met Drenthe en West-Duitschland, of liever tusschen de landstreken, die we thans aldus betitelen. Hij heette reeds te hebben bestaan ten tijde van Karel den Grooten als onderdeel van den handelsweg op Stavoren. Onze bevindingen echter doen zien, dat reeds veel en veel vroeger daar over den rug van het Mandeveld stammen zijn getrokken en dat daar aan den weg of ter plaatse, waar zoo langzamerhand zich een veldspoor vormde, een steentijd-bevolking heeft gewoond.

De eerste nederzettingen van de belangrijkste uit het mesolithicum (midden-steentijdperk), welke we in ons land hebben ontdekt, lagen aan den ouden Drentschen weg. Waren dan ook reeds in het midden-steentijdperk (pl. m. 5000—10.000 j. v. Chr.) de venen een hinderpaal voor den mensch? Of vormden ze een aaneenschakeling van grootere en kleinere plassen, waarin de mesolithiker — die volgens buitenlandsche vondsten in de eerste plaats visscher is geweest — een geschikt visch- en jachtterrein vond?

Er is in de voorgeschiedenis een periode geweest, dat de hoogvenen even uitgedroogd lagen als in onzen tijd van ontwatering. Toen heeft zich in de venen de z.g. grenslaag van Weber gevormd. Dit tijdperk moet echter zijn gevallen in den vroegen bronstijd. Met de mesolithische nederzettingen, in het begin dezer eeuw door Sarauw in de veenlagen van Maglemose (Denemarken) ontdekt, is men dan ook wel een oogenblik in de war geweest. Aangezien van paalwoningen geen sprake was, heeft men de hypothese opgesteld, dat de mesolithiker op vloten in het moeras heeft verblijf gehouden. Men is echter hiervan teruggekomen; gebleken is namelijk, dat alleen in het droge seizoen, den zomer, de legerplaatsen zijn bewoond geweest. De gevonden beenderen van zoogdieren en vogels waren namelijk afkomstig van jonge of zeer jonge dieren. De nederzettingen uit den middensteentijd aan het Federseemoor (Zuid-Duitschland) lagen daarentegen aan den hoogen oeverrand, terwijl de opvolgende culturen daar zich meer aan en op de veenlagen hadden gevestigd. In ons land zijn alleen nog slechts mesolithische vondsten bekend van de hoogere gronden; de venen hebben hier nog niets opgeleverd. We weten hier nog te weinig van deze bevolking en het tijdperk waarin zij leefde, om in dezen conclusies te trekken. Aan te nemen is, dat onze hoogveengebieden in het mesolithicum complexen van vischrijke plassen vormden, waarin het begin van veenvorming plaats vond; op de aangrenzende hooger gelegen gronden liggen veelal de nederzettingen of legerplaatsen. Toch is het heel wel mogelijk, dat in deze periode van eenige duizenden jaren er tijden van lagen waterstand zijn opgetreden, die aan de bevolking veroorloofde zich op de veenlagen aan de randen der meertjes te vestigen.

Het was in den zomer van 1928, dat we in de duinen aan den ouden Drentschen weg onze eerste midden-steentijdige nederzettingen ontdekten. Hier lagen voor het oprapen op de blootgestoven oerbanken, of waar deze reeds verdwenen waren, op en door het gele zand, vele honderden vuursteenwerktuigjes, door den mensch uit het mesolithicum vervaardigd. Behalve relikten uit genoemd tijdvak lagen in het duincomplex en in de aangrenzende heide overblijfselen van latere cultures. We zullen een aantal vuursteen-artefacten groepsgewijze volgens de perioden afbeelden.

De mesolithische nederzettingen.

Direct ten oosten van het tegenwoordige dorp Bakkeveen ligt, wanneer men het door de fijne hoeven der Drentsche schapen bewerkt en verder door den wind uitgestoven holle gedeelte van den ouden Drentschen weg is gepasseerd, een dungebied van ettelijke hectaren. Daarin bevonden zich eenmaal de legerplaatsen of nederzettingen van de midden-steentijdbevolking.

Het was één onzer pioniers in de bestudeering der praehistorie, we meenen Jansen, die zich er zeer verwonderde, dat juist in de zandverstuivingen zich de meeste praehistorische relikten lieten vinden. Hij vroeg zich af, waarom de mensch uit den voortijd zich bij voorkeur had gevestigd in deze dorre, onvruchtbare oorden. Ook wij deden de ervaring op, dat zeer vele nederzettingen in duingebieden waren gelegen en niet alleen in open terreinen, doch ook in z.g. fossiele duinen, daar waar de heidegrond eenmaal had gestoven, doch thans weer was vastgelegd door plantengroei.

Toch hebben wij zeker de steentijdmenschen de duinen niet gekend, althans hun nederzettingen zullen hebben gelegen op een vast terrein. Immers, het steeds van aspect veranderende stuifsterrein bood geen geschikt plaats voor hun, zij het primitieve, woningen. Vele onder landduinen zijn dan ook van recenten of betrekkelijk recenten datum.

De groote vijanden van den mensch van den voortijd waren het water en het woud. Hij wist het water nog niet te bedwingen of te leiden; het woud was voor hem de herberging van geheim en gevaar. De praehistorische mensch zocht de vlakke en hij zocht deze waar de omgeving hem voedsel bood. Dit waren in de eerste plaats de hooggelegen oevers van de meertjes en plassen. Hier was visch en waren watervogels aanwezig en hier kwamen vele zoogdieren drinken. Hierbij zij opgemerkt, dat volgens sommige geologen de mesolithiker nog niet het aaneengesloten woud heeft gekend. Daar, waar de grond het vruchtbaarst was, verschenen de voorboden van het woud, de den, de berk en daarop de hazelnoot. Het was, zegt Hans Reinerth, een „open parklandschap“ waarin de mensch van toen leefde, in Nederland en een groot deel van Duitschland.

Het vinden van cultuurresten van verschillende perioden op vele plaatsen doet zien, dat geschikte punten zeer lang bewoond zijn gebleven of herhaalde malen bewoond zijn geworden. Wanneer echter een dergelijke plaats, vooral in den tijd, toen reeds door akkerbouw de bodem was losgemaakt werd verlaten door de bewoners, dan werd het een zeer geschikt object voor verstuiving en duinvorming.

Niet alle zandverstuivingen zijn echter op deze wijze ontstaan. Zoo moet de duinpartij aan onzen ouden Drentschen weg van jongen datum zijn, waarschijnlijk uit de eerste helft der 19e eeuw. (*) De parallel, zuidelijk, loopende Nieuwe Drentsche weg is volgens de kaart van Eekhof aangelegd in 1848. Toen zal de oude — mede door duinvorming — niet meer bruikbaar zijn geweest. Tot duinvorming hebben, meenen we, ook meegewerkt de kudden Drentsche schapen, die men voorheen in alle heidestrekken hield en die elken dag weer het zand van de „schapedrift“ met hun scherpe hoeven loshielden. Vele meer of minder groote verstuivingen liggen aan deze „schapedriften“, zoo ook die van het „Mandeveld“. Andere zijn weer ontstaan aan de heidewegen, die door het rijden der boeren karren steeds dieper en breeder werden.

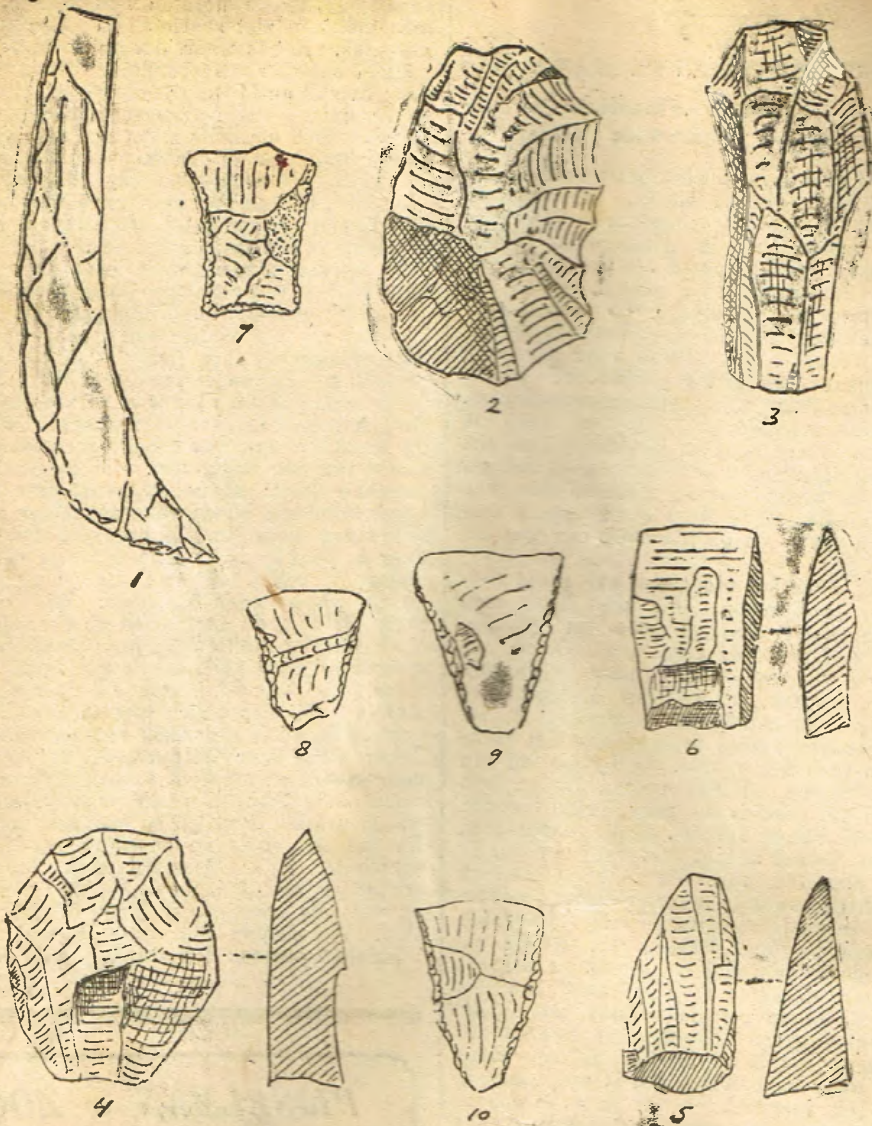
Hoe ook de totstandkoming onzer landduinen heeft plaats gehad, ze bieden den zoeker naar praehistorica een gemakkelijk en vruchtbaar arbeidsveld. In de kommen toch liggen de vuursteen artefacten aan de oppervlakte. Daarentegen zijn door de verstuiving alle verdere sporen der nederzetting, als hutkommen, paalgaten, verdwenen.

Zooals gezegd, heeft Bakkeveen een groot getal werktuigjes opgeleverd. Dit groote aantal duidt er op, dat deze bodem langen tijd bewoond is geweest of dat de bevolking talrijk is geweest. De ontdekking van den mesolithischen inslag was van veel belang voor de kennis der praehistorie van Nederland, omdat hier voor de eerste maal een nederzetting uit het midden-steentijdperk in ons land werd geconstateerd.

We geven hier de afbeeldingen van de voornaamste mesolithische typen van Bakkeveen: werkstukjes, die in rein-neolithische ateliers niet meer worden aangetroffen. (Zie afbeelding A).

Van den mensch uit het midden-steentijdperk weten we weinig, en voor zoover Nederland betreft, zeer weinig. Wat zijn levenswijze aangaat, zijn we nog veel op buitenlandsche vondsten aangewezen.

Zooals gezegd, moet de mensch, die de mikrolithen (mikro = klein, lithen = steenen) gebruikte, vooral een visscher zijn geweest. Dit bewijzen de beenen harpoenen, die in zijn legerplaatsen zijn gevonden in Spanje, Frankrijk en Duitschland. In ons land zijn deze voorwerpen echter reeds

Typen van Bakkeveenster vuursteen werktuigen uit den overgangstijd naar het Neolithicum. (Campignien en Kjöcken-Möddinger).

No. 1 fragment van een kernbijl (ongeslepen vuursteen bijl).

Nos. 2—6 ongeslepen bijltjes of beiteltes („Spalter” en „Meiszel” der Duitschers). No. 5 is een nucleus (vuursteenkern waarvan messpaantjes zijn afgeslagen), die toegespitst is, om voor beitelte te kunnen dienen. Deze werktuigjes werden op hun beurt weer gebruikt

om spanen van andere vuursteenknoollen af te hakken.

Nos. 7—10 breedsnee-pijlspitsen. Deze hebben nog eenigszins het type van de trapezia der vorige periode, doch zijn grover en zwaarder en tevens minder fijn bewerkt. Ze komen nog voor in de hunebedden, doch niet meer in de steentijd-grafheuvels.

(De werktuigjes zijn alle op ware grootte afgebeeld.)

lang vergaan in den zandbodem. Van zijn grafteekenen en overblijfselen van zijn dooden is in ons land ook geen spoor meer over. De bestudeering van de mesolithische cultuur begint overigens in ons land eerst pas; misschien dat zich nog eens verrassende vondsten zullen voordoen.

Vergelijken we met de mesolithische vondsten van Maglemose, dan leefde de mensch van toen nog geheel van jacht en visscherij. Verder verzamelde hij vruchten, gelijk de menigte van doppen van hazelnoten verraadde. De hond was nog slechts het eenige tamme huisdier. Onder zijn jachtdieren bevonden zich ree, edelhert, eland, wild zwijn en oeros, terwijl ook de beer voorkwam. In zijn legerplaatsen werden tevens beenderen van vogels en vischresten gevonden.

Hoewel in de ateliers van Bakkeveen scheidingen volgens verschillende periodes optreden, konden deze, daar deze betrekkelijk smalle strook grond tusschen de moerassen zoo 't schijnt schier onafgebroken door midden- en jongsteentijdperk bewoond is geweest, onmogelijk in alle opzichten scherp zijn. We hebben in de laatste jaren in het Noorden van ons land zeer vele nederzettingen gevonden en doorzocht; naast mesolithische met Azilien-Tardenoisien-cultuur (aldus genaamd naar de bekende vindplaatsen Mas d'Azil en Fère en Tardenois in Frankrijk) waren er neolithische van ouderen en jongeren inslag. Bovendien waren er, die zich in een overgangsstadium, de laatste fase van het mesolithicum, bevonden. Een bewijs, dat de cultuur zich langzaam wijzigde, maar tevens dat de bodem van Noord-Nederland van het mesolithicum vrijwel onafgebroken bewoond is geweest, m. a. w., dat er geen hiaat is tusschen de Azilien-Tardenoisien-cultuur en het vol-neolithicum.

Hoe staat het in deze met de Bakkeveenster nederzettingen?

Als opvolgende cultuur van het Tardenoisien geldt in Frankrijk het Campignien, in de Noordelijke landen de Kjöcken-Möddinger-cultuur. Ontbreekt in het Tardenoisien de kernbijl of ongeslepen vuursteenbijl, in het Campignien treedt die zeer veel op, terwijl in de Kjöcken-Möddinger de ongeslepen beiteltes, „Spalter”, talrijk voorkomen. Uit diezelfde periode stammende nederzettingen in Duitschland hebben zeer vele typische breedsnee-pijlspitsen opgeleverd. Welnu, Bakkeveen gaf ons vele van deze pijlspitsen, kleine ongeslepen bijltjes en een fragment van een kernbijl. (Zie afbeelding B).

H. J. POPPING.

Oosterwolde, Augustus 1930.

DE NEDERZETTINGEN LANGS DEN OUDEN VERBINDINGSWEG TUSSEN FRIESLAND EN DRENTHE, OVER HET MANDEVELD BIJ BAKKEVEEN.

II.

Het jong-steentijdperk.

Als oudere fase van het jong-steentijdperk geldt de tijd der hunebedbouwers. Deze gebruiken nog de pijlsneden met breede snede, die we hebben afgebeeld als typisch voor den overgang van midden- naar jong-steentijdperk. Mag men hun vuursteen gereedschap hier vinden, er is nog iets dat de aanwezigheid eenmaal van deze bevolking aan onzen weg verrad, n.l. het vinden van fragmenten van hunebedden-vaatwerk. Dit aardewerk werd door ons op slechts één plaats in de duinpartij gevonden. Men moet hierbij niet uit het oog verliezen, dat het vinden van het broze, zacht gebakken, vaatwerk uit den steentijd in zandverstuivingen niet bijzonder vaak voorkomt. Wanneer de scherven in den oerbodem of uit afbrokelende grondpartijen vrijkomen en aan weer en wind zijn blootgesteld, dan zijn ze vrij spoedig verbrokken en verdwenen. Daardoor laten zich alleen kort geleden blootgestoven brokstukken vinden.

In verband met deze aardewerkvondst moeten we wijzen op het in de buurt — tusschen Een en Steenberg — gelegen hunebed. Dan wordt er verder op de kaart van Schotanus-Halma van 1718 een „grootte steenen Bult” gesignaleerd op de toenmalige grens van Friesland en Drenthe, iets noordelijk van den ouden Drentschen weg. Het terrein, waarop deze „steenen bult” moet hebben gelegen, ligt na de grensregeling van 1737 in Drenthe, pl. m. een kilometer van de grens paal aan onzen weg. Het is onze meening, dat we in deze „grootte steenen bult” een hunebed moeten zien, dat misschien in de dagen van de teekenaars der kaart reeds in vervallen toestand was. De steenen zijn nu helaas verdwenen, zullen wel het slachtoffer zijn geworden van de mae-adam-kloppers.

Niet onwaarschijnlijk is, dat de stam van het hunebedden-volk uit het „Mandeveld” zijn dooden heeft gebracht naar het megalithengraf te Een, of, nog waarschijnlijker, naar de dichtbij gelegen „grootte steenen bult”, indien we in deze laatste werkelijk een hunebed mogen zien.

Overigens zal het bewonen van een streek door de stammen van het hunebedden-volk niet altijd behoeven samen te gaan met het vinden van megalith-graven daar ter plaatse. Wanneer de zware zwerfsteenen in de buurt niet voorkomen, kon men niet tot het bouwen dier gevaarten overgaan. Men bouwde deze groote grafkamers alleen daar, waar voldoende zwerfblokken dicht bijeen lagen.

Dicht aan de Friesch-Drentsche scheiding liggen aan en niet ver van den weg een zeer groote en een drie- of viertal kleinere grafheuvels, vermoedelijk steentijdheuvels. De grootere wordt op de kaart van Schotanus aangeduid met den naam „Kruisberg”. Deze steentijdheuvels sluiten zich aan bij de periode der hunebedden, worden iets jonger gedateerd.

Verder ontdekten we, meer westwaarts, een tweetal blootgestoven en reeds verstoorte steenzettingen uit grafheuvels. Van een dezer geven we een foto. Het andere bleek reeds ten slachtoffer gevallen aan de cultuur, toen we het wilden fotografeeren. Wat het ype van het laatste graf betrof, is het niet onmogelijk, dat dit tot een latere periode, n.l. die der brandgraven, behoorde. Bijgaven — indien eenmaal al aanwezig geweest — lieten zich niet meer vinden.

Bovendien liggen niet ver van den weg, op Drentsch gebied, ten oosten van de schans, een tweetal grafheuvels

De vondsten aan steenen werktuigjes uit het jong-steenen tijdperk waren wederom rijk in de nederzettingen in de duinen. Vooral kenmerkend voor het neolithicum is het atelier van de over de geheele vlakte geretoucheerde pijlsneden.

Sommige archaeologen meenen, dat men deze werktuigjes in type weerover verschillende tijdvakken van het laat-neolithicum moet verdeelen; we deelen deze meening niet. Mocht deze stelling al juist zijn, dan kan Bakkeveen ook hierin weer alle perioden aanwijzen, immers in het derduizendtal geretoucheerde pijlsneden, dat we hier hebben gevonden, zijn alle typen aanwezig. Men zie de afbeeldingen.

Ateliers van deze pijlsneden worden slechts sporadisch gevonden in ons land. Er zijn ons in Noord-Nederland slechts een vier- of vijftal ateliers bekend, waar ze in eenige betekenisvol aantal werden aangetroffen. Dat deze artefacten in Bakkeveen werden gemaakt en niet geïmporteerd of ingebracht werden, bewijzen de half-afgewerkte exemplaren, die in ons bezit zijn.

Wat het „groot-werk” uit het neolithicum betreft, de geslepen steenen bijlen en hamers, we weten dat Bakkeveen althans van de eerste enkele heeft opgeleverd. Door ons werd in het atelier van de geretoucheerde pijlsneden een restant van een geslepen zandsteenen bijl gevonden, welk stuk thans in het Friesch Museum berust. Verder liggen in genoemd Museum de punt van een steenen strijdbijl, twee beitels van vuursteen en een smaltoppige bijl. Van deze laatste is bekend, dat ze in de zandverstuivingen is gevonden. In nederzettingen treft men evenwel zoo goed als nooit een „groot wapen” aan; ze vielen in het oog van iederen leek en werden geraapt en verhuisden naar particuliere verzamelingen of musea. Toch ook ligt de tijd nog niet ver achter ons, dat de boeren, die deze „dondersteenen” vonden, ze angstvallig bewaarden, omdat ze het huis voor allerlei rampen behoedden. Bovendien, de bevolking van ons land uit het jong-steentijdperk zal deze zeer zeker geïmporteerde werkstukken nimmer in groot aantal hebben bezeten. De meeste bijlen, hamers en dolken zijn dan ook afkomstig uit de grafheuvels, waarin ze den doode waren mede gegeven.

Zie afbeelding C

Langs den ouden weg met zijn vertakkingen in westelijke richting heeft zich nog verder in Friesland de neolithische mensch verbreid; dat bewijzen vondsten van steenen bijlen etc. en grafheuvels onder Duurswoude, Siegerswoude en Beetsterzwaag.

Hoe staat het nu met de bewoning langs onzen ouden weg door den...

Bronstijd.

Wat moeten we onder „bronstijd” verstaan in het Noorden van ons land? Moeten we wel rekening houden met een bronstijd hier?

Zooals bekend, wordt voor Nederland de bronstijd aangenomen van pl. m. 1500—500 v. Chr. Zal echter het brons voor ons land wel veel hebben betekend?

Gelijk uit vondsten is gebleken, zijn er hier bronzen bijlen, lanspunten, fibula en andere sieraden ingevoerd, doch tot nu toe is de oogst aan deze voorwerpen hier te lande over 't geheel zeer karig geweest. Dit is niets verwonderlijks; de bewoners dezer streken zullen de bronzen voorwerpen machtig zijn geworden door ruilhandel. Maar wat voor waardigs kon men leveren tegen de begeerde bronzen artikelen? Het is dan ook onze overtuiging, dat door den bronstijd een bronzen sieraad of wapen een schaarsch artikel in ons Noorden is gebleven en dat in geen geval de steencultuur er geheel door op zij is gezet.

Men verwachtte daarom in nederzettingen uit den bronstijd hier geen overdaad van bronzen voorwerpen; integendeel ze zullen steeds zoo goed als ontbreken. Bovendien zijn de meeste voorwerpen uit dit metaal, wanneer ze in zandlagen liggen, voor een groot deel verteerd en onkenbaar geworden. Dit laatste betreft nog alleen de grootere voorwerpen; de fijnere zijn veelal geheel verdwenen.

Toch, hoe schaarsch ook bijna overal in den lande bronsvondsten zijn, dit is voor Bakkeveen betrekkelijk. Door ons zijn, behalve een staafje in den vorm van een halven cirkel gebogen, geen bronzen voorwerpen in de nederzettingen gevonden. In het Friesch Museum berusten echter, uit Bakkeveen afkomstig, een bronzen beitel, een gebogen bronzen speerpunt en een bronzen strijdbijl. De tweede is gevonden in of bij de Mieuwmeerswijk; de derde bijl bij het Rondemeer (dit laatste is ons niet van de kaarten bekend).

De omgeving van den Drentschen weg is dus in den bronstijd ook geenszins verlaten geweest. Bovendien heeft de bevolking uit dit tijdvak nog hoofdzakelijk de steencultuur uitgeoefend, met

Typen van Bakkeveenster vuursteenwerk tuigen uit het Jong-Steentijdperk.

Nos. 1 en 3 messen. No. 3 is op de eene zijde afgestompt om bij het snijden meer druk te kunnen uitoefenen.

No. 3 boor.

No. 4 graveerstift.

Nos. 5 en 6 schrabbers.

No. 7 bijltje. De eene zijde hiervan is geslepen en stempelt het werkstukje tot een neolithisch. Dit zeer

zeldzame voorwerp moet worden beschouwd als een votiefstentje of amulet en zal religieuze beteekenissen hebben gehad.

Nos. 8—12 geretoucheerde pijlspitsen. No. 8 is nog niet geheel afgemaakt. De nos. 9—12 geven de voornaamste typen dezer soort artefacten aan.

(De werktuigjes zijn alle op ware grootte afgebeeld).

geringen inslag van brons, gelijk ook in den bronstijd in Noord-Duitschland en Denemarken nog gedeeltelijk van steenen werktuigen werd gebruik gemaakt.

Ten slotte is er nog de mogelijkheid, dat er onder de door ons vermelde grafheuvels en vernielde grafheuvels zijn, die uit die periode dateeren.

De tijd der Urnenvelden (brandgraven).

(Pl. m. 500 v. Chr.—700 n. Chr.)

Dit tijdvak heeft ons in het Mandeveld nog weinig teekenen gegeven. Het toeval moet hier veel terecht brengen.

In het neolithicum en een groot deel van den bronstijd begroef de mensch zijn dooden. Misschien de eenvoudigen in de vlakke, zonder bijgaven, en alleen de „hoogeren” (wie waren dit: priesters of opperhoofden?) in hoog opgeworpen heuvels. Misschien alle in heuvels, want wie zal zeggen, hoe weinig talrijk de bevolking was en hoeveel dezer grafteekenen eenmaal de hooge gronden hebben gekroond?

Vanaf het laatst van den bronstijd tot aan de invoering van het Christendom verbrandde de bevolking haar dooden. De verkoolden beenderen werden in een urn bevat en met deze begraven. Een zeer laag heuveltje verried de plaats der begraafing. Een nog ongeschonden urnenveld doet zich kennen door geringe welving van den

bodem; het kan tientallen, maar ook honderdtallen van urnen bevatten. Zandverstuivingen en plaggenstekende boeren hebben de kleine heuveltjes echter onkenbaar doen worden; de ontdekking van urnenvelden hangt dan ook vaak van een toeval af. Misschien, dat er bij voortgaande cultuur van de Bakkeveenster heide nog op een urnenveld gestuit zal worden, wanneer er althans voldoende aandacht aan wordt geschonken: de ploeg of de spade vinden bijna geen tegenstand in het zacht gebakken, in den grond doorweekte aardewerk.

In de verstuivingen raapten we enkele scherven van aardewerk uit dit tijdvak, benevens fragmenten van gecalcineerde beenderen.

Tot dit tijdvak zal ook behooren het driehoekig gewicht van gebakken aarde, gebruikt aan een vischnet, hier gevonden en thans in het Friesch Museum berustend.

De Karolingische tijd en de vroege Middeleeuwen.

Weer zijn het aardewerkfragmenten, die ons van bewoning in dit tijdvak vertellen. Bovendien konden we in een stuk pas geploegde heide ten zuiden van den weg, de grondsporen van een paar hutten ontdekken, die den traditioneelen leemen vloer vertoonden. Brokstukken van z.g. „bolpotten” verrieden bouwwerkjes uit den Karolingischen tijd.

Van iets lateren tijd vertelden de scherven van hardgebakken aardewerk in de zandverstuivingen.

Oosterwolde, Augustus 1930.

H. J. POPPING.

De omgeving van den „Ouden Drentschen weg”, vrij naar de kaart van Schotanus—Halma (1718).

DE NEDERZETTINGEN LANGS DEN OUDEN
VERBINDINGSWEG TUSSEHEN FRIESLAND
EN DRENTHE, OVER HET MANDEVELD BIJ
BAKKEVEEN.

III.

De historische tijd.

Hoewel de nederzettingen uit den voor-historischen tijd veelal aan oude wegen of veldsporen liggen, zal het begrip „weg” toen nog niet die betekenis hebben gehad als in den historischen tijd. Wanneer we de restanten van den ouden Drentschen weg daar zien liggen in den vorm van tot op meer dan een meter diepte uitgereden, geloopt en gestoven geulen, dan is dat het resultaat van latere eeuwen. Over de hoogten, die men uitzocht om zich veilig te kunnen verplaatsen, zal zich zeer langzaam een „weg” hebben gevormd.

Overigens wist men, zooals we zullen zien, vanaf de eerste tijden onzer geschreven geschiedenis dat daar bij Bakkeveen een toegangspoort naar Drenthe lag.

Halma teekent aan op Bakkeveen: „Van deese plaats wordt melding gemaakt”, schrijft de heer Altling, in 't Perkamenten boek van Utrecht, „als zeer wel gelegen, om krijgsvolk door de veenen, uit de Vriesche Wouden, naar Drenthe, en weerom te brengen”.

Daar liggen aan den weg nog een tweetal verdedigingswerken, die doen zien, hoe belangrijk voor het interprovinciale verkeer deze hooge zandrug is geweest. Eén dezer is de bekende „Eener” of „Zwartendijkster” schans. Hoewel deze schans op Drentsch gebied en dus buiten het „Mandeveld” ligt, houdt ze toch direct verband met onzen weg en willen we er hier enkele regels aan wijden.

Direct aan den weg ligt het massale werk. Het was in 1596, dat de Staten van Friesland last gaven tot het opwerpen der Schans. Men heeft misschien bij den bouw een deel van de daar liggende heuvelrij verwerkt. De oppervlakte, die de schans met de omliggende begrachting inneemt, beslaat ongeveer 1½ H.A. De wallen zijn 4 à 5 meter hoog of hoog geweest. Naar het schijnt, is de schans aan de westzijde niet van een gracht voorzien geweest; ze was dus tot bescherming van Friesland opgericht en is dit gebleven bij latere herstellingen.

Fr. Halma vertelt van deze schans:

„Zwartendijk een welgesterkte schans in het landschap Drenthe, op de grenzen van de grietenij van Opsterlandt in de Vriesche Wouden, tusschen Bakkeveen en Eeuw (Een) aan den weg van Drenthe naar Vrieslandt, gelegen, en is met vierbolwerken voorzien tot bescherming ende dekkinge van de Zevenwouden, waartoe hare gelegentheit zeer voordeeligh uytgekozen is, als hebbende van drie zijden eene gedurigh onder water liggend Moeras, en aan de vierde zijde, naar den kant van Bakkeveen, alleenigh eene droge hevede, doende het niet weinigh tot voordeel der bezettingen, dat hier binnen eene heerlijcke put met zoet water gevonden word. In het jaar 1673 is deezeschanze, die zeer vervallen was, door order van Prins Maurits van Nassau, veldmaarschalk van den Nederlandschen Staat, die door den Prins van Oranje tot het beleydt van 'slands kriegsmaghten in Vrieslandt gevolmaghtigh was, herstelt en verder in staat van tegenweer gebracht tot afkeeringe van den vyantliken Munsterschen bisschop. Het bouwen en aanleggen dezer stercke is in het jaar 1593 geschiedt door 't beleydt van Graaf Willem Lodewijk van Nassau, Stadhouder van Vrieslandt, te dien eynde den 28 April eenige troepen en manschap met de nodige materialen te sloop naar Kollumerzijl hebbende doen gaan, die in der haast de schansen te Termunten, Zwartendijk en Breeberg gemaakt hebben tot verzekeringhe van Vrieslandt tegen der Spanjaarden aanslagen onder hunnen overste Verdugo.

Sedert is deezeschanze van tijdt tot tijdt gedurende den tachtentigh jarigen oorlogh met Spanje, met eenigh krijgsvolk bezet geworden, te weten in 't jaar 1597 met een geheele kompagnie te voet, en zoo vervolgens met een weinigh meerder en minder manschap”.

Winsemius vermeldt nog, dat de compagnie, die in 1597 de schans bezette, onder bevel stond van Egbert Hovinga. Dertig man van diezelfde troepenafdeeling werd in de kerk te Haule gelegd.

Ook in de jaren 1672—'73 werd de schans aan den Zwartendijk door Staatsche troepen bezet.

Een minder bekend verdedigingswerk ligt juist op de tegenwoordige grensscheiding van Friesland en Drenthe en kruist den ouden Drentschen weg, of liever, deze laatste doorsnijdt het. Wij bedoelen de z.g. „landweer”; een „loopgraaf” met ter weerszijden wallen. Het zal dateeren uit de middeleeuwen of iets later.

Er schijnt in vroegere eeuwen ommer de grensscheiding in het „Mandeveld” tusschen de beide hierbij betrokken provincies nogal eenig verschil te hebben bestaan. Halma (1718) teekende de scheiding, waar die den weg sneed, pl. m. 700 meter bewesten de schans. De „Lant Weer”, die ook op die kaart voorkomt, ligt dan, den ouden weg volgende, ongeveer 2500 meter naar Friesland in.

In 1729 werd de grens tusschen Friesland en Drenthe hier definitief vastgesteld. Ze volgde nu, waar deze lag, de oude landweer, gelijk een oude kaart der Zevenwouden (waarvan de teekenaar ons onbekend is) aangeeft. Ook op Eekhoff's kaart van Opsterland (1848) komt nog de landweer voor, juist de grenslijn volgende.

Bij alles, wat zoo langzamerhand verdwenen is, wat uit de oudheid dateert, was het ons een verrassing, toen we het voorvaderlijke verdedigingswerk vanaf grenspaal no. 147/8 nog in goeden toestand aantreffen, althans wat het gedeelte betreft, dat van den weg in zuidelijke richting in het veen uitloopt. Het noordelijk deel is moeilijker te volgen, daar hier de weg naar de boerderij „Alardssoog” over de landweer is aangelegd en de zijden met bosch zijn beplant.

Gemeten daar, waar de oude Drentsche weg haar snijdt, is de landweer in z'n geheel ongeveer 18 meter breed waarvan de wallen ieder 6 meter en de „loopgraaf”, die overigens niet dieper is dan de hoogte van het omliggende maaiveld, eenzelfde breedte in beslag neemt. De wallen zullen niet meer geheel hun oorspronkelijke hoogte hebben, toen meten de hoogste punten nog 1.60 M. De wal aan de Drentsche zijde loopt het verst door, ruim 250 meter, juist voorbij grenspaal no. 146/7; ze eindigde hier eenmaal in een laagveencomplex, thans vergraven met nog een flinken plas als bewijs.

De wal aan de zijde van Friesland wordt spoedig smaller en lager en is na een afstand van ongeveer 155 meter geheel verdwenen. Dit kan geen verval of gevolg van afgraving of verstuing zijn; de landweer zal oorspronkelijk ook zoodanig zijn aangelegd. Dit doet ons meteen zien, dat gelijk dit met de schans het geval is, het werk is aangelegd ter verdediging van Friesland; mankeert bij de schans de westelijke gracht, hier is de wal aan den Frieschen kant van minder belang geacht.

Volgens de reeds aangehaalde kaart der „Zevenwouden” bevond zich indertijd ter plaatse waar de weg Haule—Koudenburg—Veenhuizen de Drentsche grens snijdt, ook een landweer. Of hiervan nog sporen zijn te vinden, is ons onbekend. In een stuk uit den jare 1555 komt voor, dat de scheiding tusschen Norg en „de Houwele in West-Frieslandt” bepaald werd door een „begravinge in maniere van een kaedijck” werd hiermede deze landweer bedoeld?

Verder kennen we over de hooge gedeelten in de heide tusschen Elsloo—Langedijcke—Appelscha—Wateren een dergelijk verdedigingswerk. Dit draagt bij de oude bevolking den eerst wat vreemd aandoenden naam van „Duker”. Deze zal evenwel zijn afgeleid van duken (= duiken, verschuilen) in de loopgraaf.

Landweren moeten vroeger algemeener hebben gelegen zoowel in ons Noorden als in Duitschland en vooral daar waar men de grens had vastgesteld tusschen landstroken of provincies. Ze lagen vaak over de zandruggen tusschen moerassen en verbonden deze laatste, waardoor een eenvoudg, doch doeltreffend verdedigingswerk over een breed gebied werd verkregen. Tacke en Lehman noemen in „Die Norddeutschen Moore” o.a. „die Landwehren von Moor zu Moor bei Lohne”.

In het oude Drentsche recht, door bisschop Frederik van Blankenheim in 1412 vastgelegd, komt reeds voor, dat de ingezetenen verplicht waren de landsgrenzen te verdedigen. Waar natuurlijke grenzen, hetzij door riviertjes met moerassige stroomdalen, hetzij hoogvenen, ontbraken, werden verdedigingswallen — landweren —, later fortificaties als schansen, opgericht.

Volgens Acker Stratingh (*) nam men als grensscheidingen in de eerste plaats „waterleidingen, hetzij natuurlijke, hetzij gegravene”. „Maar een deel ook van de Friesche landen, dat verder van de zee en stroomen uit het zuiden gelegen is, bestaat uit zand- en veengronden. Hier zijn weteringen, althans kunstmatige of gegravene, minder hiertoe geëigend en dus ook zeldzamer. Inplaats daarvan wierp men er wallen of dijken op tot scheiding van de landen en landerijen. Zoo vindt men dezen in dergelijke oostelijke streken van ons land, Drente, Overijsel enz. en zijn die wallen, waarmede de landen werden

(*) De Maren, enz., in „Bijdragen tot de geschiedenis en oudheidkunde, inzonderheid van de provincie Groningen”, achtste deel.

afgepaald, nog bekend onder den naam van weren, landwieren, zekerlijk, omdat zij niet bloot tot afscheiding, maar ook tot bescherming of verdediging strekten".

Nogmaals raadplegen we de kaart van Schotanus-Halma. Noordelijk van den ouden Drentschen weg vinden we op de toenmalige heide een 16-tal plaatsen aangeduid als „Oude Huys Steeden"; zuidelijk van den weg lagen een drietal van deze „huys Steeden". Op alle op de door de kaart aangeduide plaatsen is de heide reeds verkeerdt in bosch, weide en akkerland; de resten van deze oude huisjes — zoo die nog bestaan — zijn moeilijk na te sporen. Nabij de huissteden ten Noorden van den weg lag bovendien de „Molenberg"; hier zal dus de heuvel hebben gelegen, die eenmaal den Bakkeveenster korenmolen torste.

Moeten we in deze huissteden de overblijfselen van het oude dorp Bakkeveen zien, dat — zoo 't heet — in den tachtigjarigen oorlog door de Spanjaarden is verbrand? Of zijn het resten geweest van huisjes, die verwoest werden in den tijd der Saksische en Geldersche overheersching, omstreeks 1500? Zeker is, dat nog in historischen tijd een Bakkeveen heeft gelegen in het Mandeveld en dat de huizen langs het kanaal van betrekkelijk jongen datum zijn.

(Slot volgt).

Oosterwolde, Augustus 1930.

H. J. POPPING.

UIT VERRE TIJDEN.

DE NEDERZETTINGEN LANGS DEN OUDEN VERBINDINGSWEG TUSSEN FRIESLAND EN DRENTHE, OVER HET MANDEVELD BIJ BAKKEVEEN.

(Slot).

IV.

Naschrift.

Wat we hebben medegedeeld van den ouden Friesch-Drentschen verbindingsweg door het „Mandeveld", dit alles hebben we in hoofdtrekken kunnen lezen in het boek van Moeder Aarde. Op gelukkige wijze is hier veel blijven liggen; hier had de hedendaagsche cultuur nog niet alles vernietigd.

De oude kronieken zeggen ons verder weinig van de streek en den weg over het eenzame veld. Wel mogen we veilig aannemen, dat bij al de vele beroerten in vorige eeuwen de schans en landweer herhaalde malen bezet zijn geweest, dat troepen soldaniers of gewapend landvolk de dan mulle, dan slijkerige veldsporen hebben betreden, maar beschreven vinden we dit slechts een enkele maal.

Het was in het jaar 1227, dat de Utrechtsche bisschop Otto met vele van zijn trawanten in het moeras bij Ane den dood vond in zijn strijd met de Drentenaren onder Rudolf van Coevorden. De opvolger van Otto ging den oorlog voortzetten tegen de Drentsche boeren. Drenthe werd in 1228 op zes plaatsen tegelijk aangevallen. Een deel der Friezen (de Stellingwerpers en Schoterwerpers en het oude gedeelte van Opsterland zulfen de Drentenaren hebben gesteund) bood den bisschop hulp aan. Gewapenden uit Westergoo trokken over den „Zwartendijk", onze ouden weg. Na niets anders te hebben uitgericht dan eenige huizen te verbranden, trokken deze bisschoppelijke hulp troepen terug.

In 1230 werd Rudolf van Coevorden door handlangers van den bisschop vermoord. De Drentenaren hielden echter den kop er voor en ze wenschten zich niet te onderwerpen. Bisschop Willibrand zocht weer hulp bij de Friezen. Deze zonden nogmaals hulpbenden, die weer het bekende pad over het „Mandeveld" langs trokken. Ze werden echter door hun tegenstanders overvallen en moesten met een verlies van 50 dooden vluchten

Het daarop volgende jaar had de bisschop te Wyns een samenkomst met de Friessche en Groningsche afgevaardigden, om hen voor de derde maal te overreden hem tegen de Drentenaren te helpen. Zijn poging had tot resultaat, dat wederom hulpbenden op verscheidene punten Drenthe binnendrongen. Een denter legertjes volgde weer den ouden Drentschen weg. De bewoners van het „oude Lantschap" versloegen echter ook deze bende onder de grenspalen van Bakkeveen en maakten hierbij een grooten buit, volgens den geschiedschrijver.

In Beninga's „Chronickel der Vrieschen Landen" wordt van een krigstocht over het ons bekende gebied gesproken in het jaar 1523. Het waren toen de Keizerlijke troepen onder van Wassenaar, die invallenden Gelderschen en Groningschen huurlingen den pas zochten af te snijden. „Des Donnerdags reeds vroeg trok men over Bakkeveen naar Drenthe tot Roden, om de Gelderschen en Groningers om te trakken".

Van een bezetting der landweer zal wel sprake zijn in een resolutie der Staten van Friesland van 16 April 1583. „Ten eersten sal de Grietenye van Smalingerlandt, steeds 's nachts ende daeghs holden 35 weerachtige mannen, waarby die Dorpen van de Grietenye van Opsterlandt op 't Noord van 's Conincks Diept sullen holden: 16 weerachtige mannen, die 't samen haren Wacht sullen holden omtrent de Vriesche Ealen,

.....,Die van Haskervijfgae 10 mannen, waar by die van Opsterlandt op 't Zuydt van het voorsz. Diept sullen holden: 35 mannen, welke alle 't samen nach ende dach Wacht sullen holden omtrent Backeveen en Duyrswolt".

Dat nog vrij kort geleden — voor dat algemeen de verharde wegen waren aangelegd — onze Friesch—Drentsche verbinding van veel belang was, meldt ons D. H. van der Meer in den Frieschen Volksalmanak van 1839:

„Deze geschiktheid van Bakkeveen voor de gemeenschap tusschen Frieland en Drenthe bestaat nog gelijk te voren en ofschoon er in latere tijden een vaart door Bakkeveen is aangelegd geworden, blijft het zelve nog steeds een welgelegen plaats voor den doortocht uit de eene provincie naar de andere. Dit wordt inzonderheid opgemerkt bij de Drentsche jaarmarkten, wel met name bij die van Norch, gelijk dan ook in den laatst verlopen nazomer niet minder dan 437 rijtuigen de brug, welke als dan over de vaart ligt, zijn passeerd, zonder het paardevolk en de voetgangers mede te rekenen".

Wanneer we den ouden heerweg vervolgen tot over de Bakkeveenstervaart, dan ligt daaraan het terrein, waar eenmaal een „klooster" heeft bestaan; iets ten noorden wordt op oude kaarten een „oud kerkhof" aangeduid. We wenschen ons niet onze korte beschrijving echter te bepalen tot het gedeelte dat de beide provincies verbond tusschen de dorpen Bakkeveen en Een.

Wat de vondstbeschrijving der steentijdnederzettingen betreft, hebben we de meeste beknoptheid betracht en alleen de merkantste typen van werktuigen naar voren gebracht. Een uitgebreide inventarisatie der ateliers hopen we ter zijner tijd te publiceeren.

Hierbij eindigen we onze verhandeling over den thans verlaten heideweg, die ons aan zooveel uit de oudheid heeft herinnerd en waaraan zooveel zich heeft afgespeeld.

Oosterwolde, Augustus 1930.

H. J. POPPING.

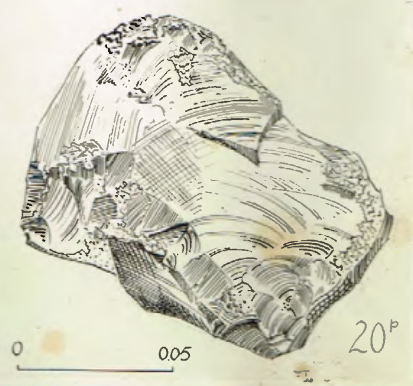
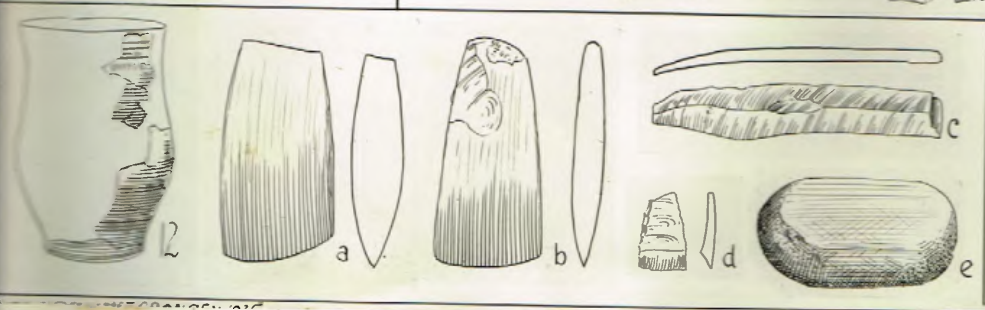
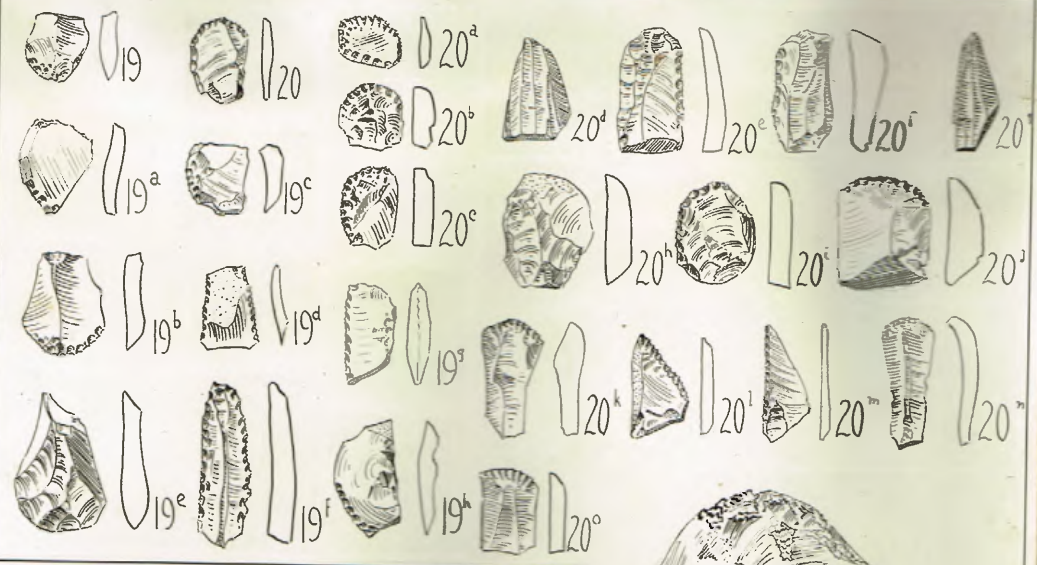
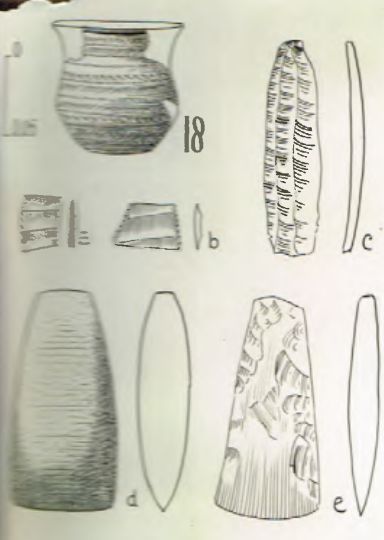
DATUM

No.

LAST GEVER.

WOONPLAATS.

92

FOCHTELOO, GEM. OOSTERWOLDE

95

